

Komt tijd, komt Raad?

Wanneer binnenkort het wetsontwerp tot herziening van de Wet op de ondernemingsraden de Eerste Kamer zal passeren, wordt opnieuw een hoofdstuk afgesloten in de al meer dan honderdjarige geschiedenis van de democratisering van de onderneming. Dat laatste hoofdstuk is dan niet een van de boeiendste: het wordt gekenmerkt door voortdurende herhalingen, een slechte stijl en talrijke complicaties. De politieke totstandkoming van een nieuwe Wet op de ondernemingsraden vertoonde een vergaande overeenkomst met de alledaagse ervaring van veel ondernemingsraadsleden: OR-werk is een moeizame, zo niet frustrerende bezigheid. Niettemin is het laatste, bijna afgesloten, hoofdstuk bepaald niet onbelangrijk. De nieuwe Wet op de ondernemingsraden, hoezeer ook door het politieke compromis getekend, zal een aantal wezenlijke veranderingen bevatten ten opzichte van de bestaande.

Ik doel hier niet in de eerste plaats op het feit dat de directeur van de onderneming als voorzitter van de OR wordt gewipt, en geen deel meer zal uitmaken van de raad. Dit onderwerp heeft bij de behandeling van het wetsontwerp en in de publiciteit onevenredig veel aandacht gekregen. Weliswaar is dit punt niet geheel van belang ontbloot, omdat de positie van de ondernemingsraad erdoor wordt verduidelijkt en het gevaar van overheersing van de OR door de directeur sterk wordt verminderd, maar ik acht het toch van veel minder gewicht dan b.v. de uitbreiding van de bevoegdheden van de OR die onder de nieuwe wet tot stand komt.

Sommigen vrezen dat met de wijziging van de samenstelling van de OR definitief op het „conflictmodel” is overgestapt, maar deze conclusie is te simpel. De positie van de OR kan niet goed worden geanalyseerd met behulp van de tegenstelling harmoniemodel-conflictmodel. Enerzijds is er veelvuldig sprake van gemeenschappelijke belangen van werknemers en directie als het de continuïteit van de onderneming betreft, maar anderzijds behoeven de belangenconflicten die er kunnen bestaan tussen ondernemingsleiding en werknemers niet altijd onder tafel te worden geveegd of met de mantel der liefde te worden bedekt, waardoor ze onder de oppervlakte blijven sudderen. Zinvoller is het om met Prof. Dr. M. Mulder 1) te spreken van het „confrontatiemodel”. Dit houdt in dat tegenstrijdige visies duidelijk naar voren worden gebracht, maar dat op constructieve wijze wordt geprobeerd een modus operandi te vinden.

Zoals ik hierboven stelde, zijn er echter belangrijker zaken aan de orde in de nieuwe Wet op de ondernemingsraden. Er vindt een belangrijke uitbreiding van de bevoegdheden van de OR plaats. Nieuw zijn: het adviesrecht van de OR inzake belangrijke investeringen, belangrijke kredieten en benoeming of ontslag van een bestuurder van de onderneming, het recht op informatie over de vooruitzichten van de onderneming (b.v. de te verwachten personeelsbezetting, investeringsplannen e.d.) en het medebeslissingsrecht over maatregelen op sociaal gebied. Daar staat tegenover dat in conflictsituaties aan de ondernemingsleiding toch nog heel wat middelen ten dienste staan om de invloed van de ondernemingsraad te minimaliseren (b.v. door informatie achter te houden of een beroep

te doen op zwaarwichtige ondernemingsbelangen, om nog niet te spreken van het dreigen met represailles voor lastige OR-leden in de vorm van verminderde promotiekansen). Concluderend moet echter gesteld worden dat de kansen voor werknemers om een vinger in de pap te krijgen bij beslissingen die hun aangaan duidelijk zijn toegenomen.

Hoe de ondernemingsraad in de praktijk zal gaan functioneren onder de nieuwe wet moet uiteraard nog blijken. Het is evenwel goed ons te realiseren dat er belangrijke factoren zijn die het werk van de ondernemingsraad in veel gevallen sterk bemoeilijken. Daarvan noem ik er op deze plaats drie: 1. tijdgebrek; 2. de positie van de OR t.o.v. de achterban; 3. de positie van de OR t.o.v. de vakbeweging.

1. Het is evident dat het ondernemingsraadslid, als hij goed wil functioneren, een grote hoeveelheid tijd aan zijn OR-activiteiten kwijt is. Het verzamelen van de adequate informatie, het opdoen van de benodigde kennis, het voorbereiden en bijwonen van vergaderingen e.d. zijn tijdrovende bezigheden. Het is bepaald niet denkbeeldig dat de werkzaamheden van het OR-lid in zijn eigenlijke functie binnen het bedrijf te lijden hebben van het lidmaatschap van de raad. Daardoor kunnen tevens zijn carrièreperspectieven verminderen.

2. De ondernemingsraad is een heterogeen gezelschap waarvan de samenstelling, als het goed is, voor alle afdelingen en groepen werknemers bevredigend is. Dat betekent dat de OR te kampen kan krijgen met een gebrek aan unanimiteit, wanneer door de afzonderlijke leden te veel de deelbelangen van bepaalde groepen worden behartigd. Daarnaast kan de communicatie met de achterban moeilijkheden opleveren en kan de OR een nieuwe machtselite gaan vormen.

3. De positie van de OR ten opzichte van die van de vakbeweging binnen de onderneming is ambivalent. Enerzijds is de vakbeweging de eerstaangewezene om in cao-onderhandelingen de arbeidsvoorwaarden vast te stellen. Anderzijds zijn de OR-leden de meest directe vertegenwoordigers van de personeelsleden. De grenzen tussen vakbonds- en OR-activiteiten zijn lang niet altijd scherp aan te geven. Dit kan leiden tot competentiegeschillen.

Ongeveer 100 jaar geleden — op 1 november 1878 — werd de eerste gedeeltelijk gekozen personeelsvertegenwoordiging in Nederland bij de toenmalige Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek te Delft geïnstalleerd. Sindsdien is er een lange weg afgelegd. De huidige herziening van de Wet op de ondernemingsraden is een stapje op die weg. Maar tevens maakt de nieuwe wet duidelijk dat de weg nog lang niet afgewandeld is. Voordat werknemers volwaardig meebeslissen over alle aspecten die hun werk betreffen, zal er nog wel enige tijd verstrijken.

L. van der Geest

1) Prof. Dr. M. Mulder, Het werk van de ondernemingsraad in de jaren tachtig — moeilijkheden en mogelijkheden, *De zelfstandige ondernemingsraad*, Bedrijfskundige Signalementen, Stenfert Kroeze, Leiden/Antwerpen, 1978.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Komt tijd, komt Raad?	105
Column Groot-Brittannië, door Dr. J. Bartels	107
<i>Prof. Dr. F. van Dam:</i> De noord-zuid-relatie herbezien	108
<i>C. P. A. Bakker:</i> Loon of pensioen? Kiezen of delen!	114
<i>Prof. Dr. B. M. S. van Praag, Dr. Ir. A. Kapteyn en Ir. F. G. van Herwaarden:</i> Individuele welvaartsfuncties en sociale referentiegroepen	116
Ingezonden Vintaf-II en de werkloosheid, door Prof. Dr. Th. van de Klundert, met naschrift van Prof. Dr. J. N. F. Bakker, Ing. J. W. van Deth, P. A. G. Lansbergen en T. I. M. van Tongeren	121
Vacatures	126
Maatschappijspiegel De rol van de overheid in verschillende verdelingsprocessen. De WRR over sociale ongelijkheid, door Drs. W. A. Arts	127
Toets op taak Horizonwetten, door Drs. J. I. R. Kindt	130
Mededelingen	132
Boekennieuws Dr. P. A. E. van de Bunt: De organisatie-adviseur. Begeleider of expert? Een vergelijkend onderzoek naar de effecten van twee organisatie-adviesmethoden, door Prof. Dr. P. G. M. Hesseling	133

*Welke post u ook heeft:
ESB: gebruik hem goed!*

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
STRAAT:
PLAATS:
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klässen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Adjunct-redacteur-secretaris: T. de Bruin

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie: postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701, redactie: toestel 3790.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 144,04 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 101,40 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945, of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93, 3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30 (incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Advertentieverkoop:

*Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101*

Alle orders worden afgesloten en uitgevoerd overeenkomstig de Regelen voor het Advertentiewezen.

*Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

Groot-Brittannië

Kort geleden heb ik de gelegenheid gehad om een intensief „bird's eye view” te werpen op de ontwikkelingen van de economie van het Verenigd Koninkrijk. Het werd een bijzonder interessante bij-scholing met betrekking tot de stand van zaken van dit lid van de Europese Gemeenschap. Nu ik de documenten die mij ter hand werden gesteld herlees en de aantekeningen van de vele gesprekken die ik bijwoonde nog eens doorneem, is de meest opvallende constatering dat in Engeland bij overheid en bedrijfsleven meer vertrouwen in de toekomst wordt getoond dan men in ons eigen land ontmoet. Ik teken daarbij wel aan, dat mijn bezoek en mijn indrukken dateren van vóór de huidige sociale problemen in het Verenigd Koninkrijk vanwege de massale stakingen.

De Engelse Labour-regering stelt als strategische doelstelling van haar economische beleid de noodzaak van groei van het bruto nationaal produkt voorop. De op de oliecrisis volgende recessie vertoonde een dieptepunt aan het einde van 1975; in 1976 en in 1977 was er van een langzaam herstel sprake. De opgaande lijn vertoonde enige versnelling in het afgelopen jaar en ook voor dit jaar ontmoette ik vertrouwen. Vooropgesteld werd wel dat het noodzakelijk is om de inflatie onder controle te houden, en natuurlijk bleek verder de strijd tegen de werkloosheid een belangrijke doelstelling van economische politiek. Deze uitgangspunten kunnen ook worden teruggevonden in het bestedingsbeleid van de centrale overheid. Het *White Paper*, dat begin 1978 door de regering werd gepubliceerd, gaat uit van een reële groei van de overheidsuitgaven van 2% per jaar. „This planned growth rate”, zo stelde de regering, „reflects the government's policy of maintaining stability in public expenditure by limiting increases within the prospective growth of national income”.

Wie *Bestek '81* en de hoofdpunten van het regeringsbeleid in Nederland voor 1979 doorkijkt, kan naast overeenstemming met de Engelse plannen ook enige accentverschillen constateren. De Nederlandse regering gaat ervan uit dat de economische vooruitzichten voor de komende jaren somber zijn; het aantal werklozen dreigt een verontrustende omvang aan te nemen. De doelstellingen van het economische beleid in ons land worden dan niet in de allereerste plaats vertaald in termen van gewenste economische groei, maar in het terugdringen van de werkloosheid en in het verder beperken van de inflatie.

Voor Nederland en Engeland beide

geldt trouwens, dat in het afgelopen jaar de strijd tegen de inflatie met meer succes werd bekroond dan het gevecht om de werkgelegenheid, ook al was er in Engeland, anders dan in ons land, enige daling van de werkloosheid. De inflatie in het Verenigd Koninkrijk werd meer dan gehalveerd en daalde in één jaar van ongeveer 17% naar ongeveer 8%.

Het is bekend, dat onze westerburen net als Nederland zelf zeer afhankelijk zijn van de ontwikkeling van de wereldhandel. Al is in ons land het nationaal inkomen voor een veel groter deel afhankelijk van onze exportprestaties, Engeland heeft van de grote industriële landen de grootste exportquote: 31% van het bruto nationaal produkt is gebaseerd op de exportactiviteit. Geen wonder dat Groot-Brittannië en Nederland elkaar vaak vinden als propagandisten voor „free trade”. Helaas moet, in zijn woord vooraf bij de *Macro Economische Verkenning 1979*, de minister van Economische Zaken wederom constateren, dat de volume-uitbreiding van onze export zeer gering is en verder achterblijft bij de toeneming van de wereldhandel. Dit fenomeen geldt in Nederland al sedert jaren. Daarentegen lijkt aan de daling van het aandeel van Engeland in de wereldhandel een einde te zijn gekomen, ook al is men daar ook voor dit jaar niet zonder zorgen.

De regering van Groot-Brittannië besteedt veel aandacht aan het industriebeleid. Het patroon is dusdanig, dat binnen het raam van de National Economic Development Council (NEDC) teams worden gevormd, die zijn samengesteld uit vertegenwoordigers van overheid, werknemers- en werkgeversorganisaties, welke tot taak hebben niet alleen voor de betrokken bedrijfstak een industrieel beleid te formuleren, maar ook de zorg voor de uitvoering van deze aanbevelingen op zich te nemen. Op het ogenblik bestaan voor ongeveer 40 belangrijke sectoren dergelijke tripartiete commissies, die hun conclusies doorgeven aan de NEDC. Via de NEDC blijft de Engelse regering op de hoogte van het werk van deze commissies en zo kan zij ook in haar nationale beleid met de resultaten van het werk van deze teams rekening houden. Het Ministerie voor Industrie deelde mee, dat de eerste resultaten van deze aanpak van het structuurbeleid al zichtbaar zijn geworden.

Veel aandacht wordt ook — zo vernam ik — besteed aan het bevorderen van investeringen. Speciale aandacht wordt hierbij gegeven aan een regionaal industrieel beleid, dat zich vooral richt op die regio's in het land, waar structurele veranderingen in het industriële patroon hebben geleid tot een hoog niveau van structurele werkloosheid. Deze „assisted areas” omvatten Schotland, Wales en Noord-Ierland, het grootste deel van het noorden van Engeland, gedeelten van de Midlands en van het zuid-westen. Deze gebieden worden

weer in drie verschillende categorieën ingedeeld:

- „special development areas”. Dit zijn gebieden waar de economische situatie het vestigen van nieuwe industrieën en het creëren van nieuwe werkgelegenheid het meest urgent maakt;
- „development areas”. Hier gelden gelijksoortige structurele problemen, doch in mindere mate dan in de „special development areas”;
- „intermediate areas”. Hier is hulp noodzakelijk, maar veel minder urgent dan in de andere „assisted areas”.

Bij investeringen in de genoemde regio's worden z.g. „regional development grants” verstrekt op gebouwen en installaties, die variëren tussen de 20% en 22%, met dien verstande, dat in de „intermediate areas” geen grants op installatie-investeringen worden gegeven. Naast de „regional development grants” hanteert het Ministerie van Industrie ook nog het middel van de „selective financial assistance”. Deze overheidssteun moet van geval tot geval met het departement worden besproken en vindt meestal zijn vorm in speciale leningsvoorwaarden voor de „medium term”. Verder kan een bedrijf dat verhuist naar een „assisted area” een subsidie aanvragen, welke gaat tot 80% van de verhuiskosten.

Aan het eind van 1978 was er voor de Engelse economie een aantal hoopgevende aspecten. De inflatie werd in een jaar gehalveerd, de export steeg in 1978, het Verenigd Koninkrijk vergrootte zijn aandeel in de wereldhandel enigszins, de investeringen in het bedrijfsleven stegen en last but not least, voor de eerstkomende jaren zijn er nog de voorraden Noordzee-olie. Maar toch gingen ook de Britten het zojuist begonnen jaar niet zonder zorgen in. Onzeker blijft hoe de wereldhandel zich in de naaste toekomst zal ontwikkelen, de strijd tegen de inflatie blijft zorgen baren, de produktiviteit in Engeland is nog steeds een zorgenkind en, zoals in ons land, kampt ook in Engeland het bedrijfsleven met een te lage rentabiliteit, hetgeen ondanks alle „incentives” voor de investeringen leidt tot een te laag investeringsniveau. Veel aandacht zal het Verenigd Koninkrijk moeten besteden aan het afzetbeleid op de wereldmarkt. Een actief marketingbeleid is daarvoor nodig. De concurrentiekracht van Engeland op de wereldmarkt zal mede worden bepaald door het relatieve kostenniveau. Dit verklaart, mét de strijd tegen de inflatie, de pogingen van de regering-Callaghan om de loonkostenontwikkeling te beheersen. De vrees — welke ik al in december tot uitdrukking bracht — dat de loonpolitiek van de Engelse regering wel eens tot grote spanningen zou kunnen leiden, lijkt bij het afsluiten van deze column helaas realistisch te zijn geweest.

J. Bartels

Noord-zuid-relatie herbezien

PROF. DR. F. VAN DAM

In dit artikel worden de factoren besproken die de houding van de rijke landen ten opzichte van het ontwikkelingsvraagstuk bepalen. Prof. Dr. F. van Dam, buitengewoon hoogleraar in de economische problematiek der ontwikkelingslanden aan de Rijksuniversiteit te Groningen en raadadviseur bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, komt tot de conclusie dat zich momenteel in de noord-zuid-relatie aanzienlijke veranderingen voltrekken, die echter van een ander soort en een andere inhoud zijn dan in de traditionele discussie arm-rijk werd beoogd.

Inleiding

Ter ere van J. Tinbergens 75e verjaardag is een „liber amicorum” verschenen onder de titel *Partners in tomorrow* 1). In dit boek hebben 27 auteurs, die allen nauw betrokken zijn geweest bij de formulering van de conceptie van de nieuwe internationale economische orde, getracht op twee vragen een antwoord te geven: „where do we stand” en „what next” in de noord-zuid-dialoog.

In de artikelen zijn twee tendensen te onderscheiden. De ene groep auteurs, waaronder M. P. Guerrero en B. Ward, legt de nadruk op het te kort schieten van de rijke landen om de taakstellingen na te komen die in de VN-ontwikkelingsstrategie en in de resoluties over een nieuwe internationale economische orde zijn vastgelegd. Zij verwijten de rijke landen een verkeerde mentaliteit, gebrek aan politieke wil en hypocriet gedrag. De andere groep, waaronder S. Aziz, M. ul Haq en S. S. Ramphal, concentreert zich vooral op de vraag hoe het verder moet en gaat de richting op van het formuleren van strategieën gebaseerd op wederzijds belang van arme en rijke landen. Daarmede wordt solidariteit als fundering voor de noord-zuid-relatie naar de achtergrond geschoven en wordt een element van verzakelijking geïntroduceerd. Een dergelijke koers lijkt ook W. Brandt te varen als voorzitter van de commissie van onafhankelijke deskundigen die zich op verzoek van MacNamara over het ontwikkelingsprobleem buigt. In interviews over het werk van zijn commissie heeft hij benadrukt dat naar formules wordt gezocht waarmee de aller belang is gediend 2).

De eerste groep auteurs wil in feite een andere houding van de rijke landen tegenover de ontwikkelingslanden, terwijl de tweede groep, gegeven de bestaande opstelling, naar oplossingen zoekt die binnen dat patroon passen. Anders gesteld: is het beleid van de rijke landen ten aanzien van de ontwikkelingslanden een autonome variabele, of wordt het beleid bepaald door aanwezige conditioneringen en zullen wij op basis daarvan een politiek voor ontwikkelingssamenwerking moeten formuleren?

In dit artikel wordt getracht de aard en de betekenis van de condities van de noord-zuid-relatie aan te geven en aan te duiden wat het effect van deze condities op het feitelijke beleid is. Om het terrein hanteerbaar te maken is er een indeling gemaakt in de categorieën wetenschap, politiek en economie, hoe aanvechtbaar zo'n indeling ook moge zijn.

Wetenschap

De wetenschappelijke opvattingen over de noord-zuid-verhouding vertonen een lange-termijngolfbeweging en een reeks incidentele accenten. De lange-termijngolfbeweging wordt bepaald door de vooronderstellingen die gehanteerd worden ten aanzien van het effect van de wederzijdse beïnvloeding van noord en zuid. Die vooronderstellingen worden in hoge mate bepaald door de opvattingen die men heeft over het economisch proces in het algemeen.

In Nederland en ook in andere koloniserende landen is het denken over de noord-zuid-relatie in het laatste kwart van de vorige eeuw sterk beïnvloed geweest door de liberale inzichten die toen domineerden. N. G. Pierson heeft die inzichten geïnterpreteerd voor de Nederlandse relatie met Indonesië. Volgens Pierson mocht worden verwacht dat de „inlanders” in beginsel op dezelfde wijze zouden reageren op economische impulsen als de kolonistoren; er zou derhalve moeten worden getracht de Indonesiërs meer en directer in het economisch proces te betrekken. Deze opvatting heeft het Nederlandse beleid ten opzichte van Indonesië in het tijdvak 1870-1900 sterk beïnvloed.

Op deze inzichten en op deze politiek is rond 1900 een reactie gekomen toen bleek dat het liberale beleid niet tot verbetering van de positie van de Indonesische bevolking leidde, maar tot verpaupering. Onder leiding van C. Th. van Deventer ontstond de z.g. „ethische politiek”. Deze politiek beoogde een actief ingrijpen in het sociaal-economisch proces ten behoeve van de Indonesische bevolking en kreeg een wetenschappelijke onderbouw in de theorie van de dualistische economie. Volgens deze theorie voltrok zich in Indonesië een strijd tussen de vóór-kapitalistische plattelandsamenleving enerzijds en het agressieve kapitalisme van de kolonistoren anderzijds. In dat conflict trokken de Indonesiërs aan het kortste eind en het proces zou alleen kunnen worden gekeerd door gericht overheidsingrijpen ten gunste van de Indonesiërs.

In de periode na 1945 tot het midden van de jaren zestig ontstond er een nieuwe internationale golf van liberaal denken over de noord-zuid-verhouding. Verwacht werd dat

1) I. H. A. Rahman e.a., *Partners in tomorrow*, E. P. Dutton, New York, 1978.

2) „Brandt in ons land”, *Het Parool*, Amsterdam, 18 juli 1978.

op basis van vrij verkeer tussen noord en zuid en de daaruit voortvloeiende optimale arbeidsverdeling een wereldwijd ontwikkelingsproces zou ontstaan waarin de arme landen tot ontplooiing zouden kunnen komen. De ontwikkelingshulp zou moeten dienen om tijdelijke tekorten aan te vullen.

Dit neo-liberalisme werd gevolgd door een veelheid van opvattingen die alle een vorm van interventie inhielden. Zo pleitten de aanhangers van de dependencia-theorieën en de neo-marxisten voor een zich losmaken van de ontwikkelingslanden uit de uitbuitingsrelatie met de rijke landen, terwijl de „groei met verdeling”-modellen een ingrijpen in het vrije marktproces binnen de ontwikkelingslanden beoogden ten gunste van de voorziening in de elementaire behoeften van de armsten. Deze nieuwe inzichten hadden gemeen dat zij op de vooronderstelling waren gebaseerd dat de ontwikkelingslanden en hun inwoners binnen een systeem van vrije markten geen of onvoldoende kansen kregen. Rond 1974 trad hier en daar een herleving op van de liberale opvattingen toen uit de ontwikkeling van een aantal Oostaziatische en Latijnsamerikaanse landen bleek dat de prognoses van de dependencia-theoretici en van de neo-marxisten te somber waren geweest.

Opgemerkt moet worden dat in deze lange-termijngolfbeweging in het denken over het ontwikkelingsvraagstuk de arme landen steeds als een min of meer homogene groep zijn beschouwd. Nu deze groep is uiteengevallen in deelgroepen, zoals de OPEC-landen, de industrialiserende ontwikkelingslanden en de traditionele armoedelanden, hebben de relaties van deze deelgroepen met de rijke landen een verschillend karakter gekregen. Dit brengt met zich dat het moeilijker wordt om van eenvormige vooronderstellingen voor de totale noord-zuid-relatie te blijven uitgaan.

De incidentele accenten zijn van andere aard. Het gaat om plotselinge aandacht voor een specifiek onderwerp, met een geconcentreerde belangstelling ervoor in de literatuur en in het wetenschappelijk verkeer. Voorbeelden zijn de nadruk op industrialisatie en de opbouw van infrastructuur in de jaren vijftig, de belangstelling voor onderwijs, landbouw en het bevolkingsvraagstuk in de jaren zestig, alsmede de aandacht voor verdeling en interdependentie in de jaren zeventig.

De aanleiding tot deze geconcentreerde aandacht voor één thema lag besloten in de neo-liberale benadering van de naoorlogse periode. In die benadering werd uitgegaan van een achterstand van de arme landen, die teniet zou kunnen worden gedaan door een inhaalproces. Toen dat proces niet of te weinig optrad werd de oorzaak gezocht in specifieke „bottlenecks”, zoals de onvoldoende opbouw van infrastructuur, de te grote bevolkingsaanwas, enz. Deze bottleneckbenadering inviteerde als het ware tot geconcentreerde belangstelling voor specifieke sectoren.

De opkomst en ondergang van de thema's heeft uiteenlopende patronen vertoond. Meestal zijn de thema's ontstaan vanuit de rijke landen, soms als projecties van hun eigen problemen (achterblijvende infrastructuur tijdens naoorlogse industrialisatie, interdependentie als exportmogelijkheid), soms als projecties van hun eigen modieuze opvattingen (geboortenregeling, welvaartstaat+nulgroei=verdeling). Soms kwamen zij voort uit de ontwikkelingslanden zelve („self reliance”), maar werden dan naar inhoud in de internationale discussie door de rijke landen aangepast aan eigen wensen en inzichten. De levensduur van de accenten was meestal kort, twee tot zes jaar. Deze korte duur heeft tot gevolg gehad dat zij niet of nauwelijks een blijvende invloed op het concrete beleid hebben gehad. 3)

Het effect van de lange-termijngolf is verschillend geweest. In de twee liberale perioden — laatste kwart van de vorige eeuw en de periode 1945-1965 — hadden de vrijemarktauteurs aanzienlijke invloed, vooral omdat de regeringen in de rijke en de arme landen en de bestaande economische orde van liberaal karakter waren. Hun geschriften vielen op een vruchtbare bodem.

Dit was echter veel minder het geval met de schrijvers die

een interveniërend beleid bepleitten. Zo bleef de realisatie van de opvattingen van de dualistische theoretici — bijvoorbeeld hun pleidooi voor dorpsherstel — beperkt tot een pakket pragmatische maatregelen voor landbouwvoorlichting, onderwijs en gezondheidszorg. Deze aanpak — de zogenaamde opheffingspolitiek die Nederland in Indonesië voerde — ging inhoudelijk veel minder ver dan de dualisten noodzakelijk achtten.

Nog moeizamer verging het de opvattingen van de dependencia- en de centrum-periferietheoretici alsmede van de neo-marxisten na 1965. Hun ideeën botsten in belangrijke mate op die van de machthebbers in de arme en de rijke landen en op het bestaande wereldwijde economische systeem. Desondanks was er sprake van een geleidelijke doorwerking, die bijvoorbeeld tot uiting kwam in het begrip „self reliance”, vooral zoals dat nader inhoud is gegeven door de groep van niet-gebonden landen.

Politiek

In politiek opzicht kunnen in de houding van de rijke landen ten opzichte van de arme landen drie factoren worden onderscheiden: ten eerste de westerse culturele conditie in algemene zin, ten tweede de ideologische varianten die binnen de rijke wereld zijn ontstaan en ten derde de actuele machts-politiek. De westerse culturele conditie betreft de noord-zuid-verhouding als relatievraagstuk, als ontwikkelingsprobleem en als historisch fenomeen.

In de relatie van de rijke landen met de ontwikkelingslanden speelt de tweeslachtigheid van de westerse cultuur een belangrijke rol. Daarmee wordt het aanvaarden bedoeld van contrasterende normpatronen, die tot een niet los te maken eenheid zijn geworden. Deze gespletenheid komt ook tot uiting in de verhouding tot de niet-Europese volken. In die verhouding beconcurreren elkaar de „bon sauvage” en de verheerlijking van barbarij enerzijds en anderzijds de cultuur en de wens tot ontplooiing. In ontwikkelingstermen: de materiële welvaart tegenover de ascese, het verbeteringsbeginsel tegenover de paradijsvloek.

In dit tweeslachtige patroon is lange tijd het verbeteringsbeginsel de onweersproken sterkste factor geweest. Het heeft de noord-zuid-relatie wat betreft de ontwikkelingsdimensie dan ook lang gedomineerd; pas recent is enig werkelijk tegenwicht ontstaan in begrippen als grenzen van de groei en selectieve groei.

„Dat de mensen en de wereld moeten worden veranderd, verbeterd, vooruitgebracht, dat is een door-en-door westers geloof” 4). Het is gebaseerd op het principe van de eigen onvolmaaktheid en de schuld daaraan met contrastthema's voor verheerlijking, gericht op de „world-to-come”. Dat besef leidt tot sterke daadkracht en bemoeizucht met onze eigen wereld en met die welke ons omringt. In die laatste vervullen de arme landen een grote rol. Zij zijn object van onze herscheppingsdrift, hetgeen betekent dat zij zullen moeten worden herschapen naar onze idealen. Tenzij, verscheurd door gespletenheid, wij aan deze idealen twijfelen, en hun eigen keuze aanvaarden.

Maar hoe het ook zij: het contact met de arme landen en het zich inzetten voor verandering in die landen is de westerse mens op het lijf geschreven. Dat leidt tot vergaande uitingen van betrokkenheid met en inspanning voor deze landen. Maar ook daarin zijn wij gespleten: hand in hand met hulpverlening is er economische uitbuiting; tegenover uitgezon-

3) F. van Dam, *Mode in het ontwikkelingsvraagstuk*, *ESB*, 17 mei 1978.

4) H. Baudet, *De historische dimensie van de ontwikkelingsproblematiek*, Leuvense Universitaire Uitgaven, Leuven, 1964, blz. 58 en H. Baudet, *Het paradijs op aarde*, Van Gorcum, Assen, 1959. In dit artikel worden de ideeën van Baudet over de westerse culturele conditie in sterke mate gevolgd.

den experts staat import van goedkope grondstoffen; tegenover preferentiële tarieven staat een protectionistische handelspolitiek; tegenover hulpgiften staat „verschuldiging” door commerciële kredieten en investeringen.

Het patroon is niet nieuw. Integendeel, in onze relatie met de arme landen zit een sterk element van traditionalisme. Het denken aan en het geloven in ontwikkeling is — zij het in verschillende vormen — sinds lang in de westerse cultuur aanwezig. In de achttiende eeuw werd gezocht naar de formule waardoor alles beter zou worden, in de negentiende eeuw werd dit vervangen door evolutiedenken en in de twintigste eeuw, na de krachttoeren van de VS en van de Sowjetunie en recent van China, overheerst het denken in termen van grote sprongen. Niet voor niets noemden de Chinezen hun ontwikkelingspolitiek aan het eind van de jaren vijftig „de grote sprong voorwaarts”.

Deze factoren in de westerse conditie zijn in de loop der eeuwen van grote kracht en van sterke continuïteit gebleken. Toch zijn er — en dat is de tweede bepalende politieke factor — binnen de groep van westelijke landen — en in hun zog bij de nieuwe rijken in Oost-Europa, Japan en de OPEC-landen — variaties in ideologie ontstaan 5).

Zo is in de Verenigde Staten een opvatting gegroeid die zich sterk richt op democratisering van de kans, maar die de uitkomst van het maatschappelijk proces onverlet accepteert. In de Amerikaanse hulpverleningspolitiek komt dit tot uiting in de bereidheid om gedurende een beperkte periode de arme landen bijstand te geven. De Noordepese ideologie richt zich op democratisering van de kans en van de uitkomst van het maatschappelijk proces. Intern betekent dat een niet-centraal geleid economisch stelsel (ter wille van de kans) en een politiek van nivellering van het resultaat (ter wille van de uitkomst). Extern betekent het langdurige hulpverlening aan arme landen, met tegelijk sterke bemoeienis met de doelstelling en uitvoering daarvan, ten einde de uitkomst van de hulp te beïnvloeden.

de rijksoverheid vraagt

econometrist of macro-econoom (mnl./vrl.)

voor het Ministerie van Economische Zaken
t.b.v. de Directie Algemene Economische Politiek

Taak: toepasbaar maken van beleidsproblemen voor computerverwerking, alsmede opzetten van een bestand van beleidsrelevante gegevens; bestuderen van stukken, schrijven van nota's en plegen van overleg met andere onderdelen van het Ministerie van Economische Zaken, met andere departementen en met o.a. CPB, CBS e.d.

Vereist: doctoraal examen algemene economie met als keuzevak automatische informatie-verwerking of doctoraal examen econometrie.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring max. f 5909,- per maand.

Bovengenoemd salaris is exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 9-0058/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1. Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.

Voor de toekomst van de noord-zuid-relatie is van belang of de ontwikkelingen rond 1968 een mutatie in de westerse maatschappij-opvatting hebben betekend of een verloren strovuur zijn geweest. Geconstateerd kan worden dat de nieuwe inzichten, die toen in het Westen ontstonden, slechts ten dele effect hebben gehad. Globaal kan men stellen dat de inzichten doordrongen in de universiteiten en in particuliere maatschappelijke organisaties, maar tot nu toe weinig invloed hebben gehad op de bedrijven en op de centrale overheden. De instituten, die het economisch proces beheersen, zijn tot nu toe dus weinig door vernieuwing beïnvloed. Overigens, zelfs als die beïnvloeding wel zou zijn opgetreden, dan blijft het de vraag of dat een aanzienlijke verandering voor de betrekkingen met de arme landen zou hebben betekend. De ideologie van 1968 was voor alles een verzet van het individu tegen de hem manipulerende collectiviteit en een wens om de eigen omgeving te beheersen en te besturen. De relatie met de verre naaste was en is in dat beeld weinig aan de orde.

De derde factor is de actuele machtspolitiek. De betekenis van deze factor loopt uiteen voor individuele landen en voor groepen landen. Voor de supermachten zijn de derde-wereldlanden een belangrijk element in hun machtsvorming, voor de oud-koloniale mogendheden zijn zij het object van neokolonialisme en de bestending van invloed, voor niet oud-koloniale landen zijn zij in de eerste plaats handelspartners.

Deze uiteenlopende betekenis heeft tot gevolg dat nauwelijks van een algemeen beeld kan worden gesproken. Met dit voorbehoud kan samenvattend worden gesteld dat de periode onmiddellijk volgend op de tweede wereldoorlog werd beheerst door de machtsuitbouw van de overwinnaars, door de ten dele daarmee samenhangende dekolonisatie van de overzeese gebieden van Europa, door de pogingen tot oorlogbeheersing en door de vrijmaking van het economische verkeer. In de landen van de derde wereld voltrok zich intussen een werkelijke revolutie: zij poogden tot politieke en economische zelfstandigheid te komen.

In de jaren vijftig werd de internationale politiek beheerst door de koude oorlog tussen de VS en de USSR. Door beide werd getracht de derde wereld in dit conflict te betrekken. Deze stelde zich neutraal op en mede daardoor ontstond geleidelijk een politieke evenwichtssituatie waarbinnen het Westen, het Oostblok en ten dele de derde wereld tot snelle economische groei konden komen. In economisch en technisch opzicht werd de „verwestelijking” van de gehele wereld steeds meer een realiteit. Pas recent is daartegen enige weerstand ontstaan, zoals blijkt uit de nieuwe vitaliteit van de Islam.

Het einde van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig gaven een desintegratie van dit patroon te zien. Nieuwe economische machten kwamen op: Japan, de EG, de OPEC-landen en in het tweede gelid China en Brazilië. Deze spreiding van macht ging gepaard met verval van de positie van de VS, ontbinding van het VN-systeem dat rond de VS-USSR polariteit was gebouwd en de detente tussen de VS en de Sowjetunie. Dit patroon van verschuivingen ging hand in hand met aanzienlijke veranderingen op economisch terrein.

Economie

In de fase direct na de tweede wereldoorlog bleef de koloniale arbeidsverdeling tussen het Westen enerzijds en Azië, Afrika en Latijns-Amerika anderzijds gehandhaafd. In dat patroon bleven de arme landen primair exporteurs van grondstoffen en produceerden de rijke landen vooral eind-

5) F. van Dam, Verschil in maatschappijvisie frustreert ontwikkelingshulp, *de Volkskrant*, Amsterdam, 12 maart 1977.

produkten. Deze situatie werd bevorderd door het GATT-regime en de Bretton Woods-afspraken, die een internationaal economisch stelsel met zich brachten dat de positie van de westelijke landen veilig stelde. Het systeem werd in economische zin gecompleteerd door de stroom van hulpgeden.

De pogingen van de ontwikkelingslanden om via industrialisatie tot groei te komen hadden in deze periode weinig succes. Naast interne problemen hing dit samen met de grote vlucht die de economie van de westerse landen nam. De industrialisatie van de rijke landen, die ook de primaire en de tertiaire sector betrof, ging namelijk gepaard met een relatief geringe groei van de vraag naar grondstoffen waardoor de ruilvoet van de arme landen verslechterde en met hoge investeringen in de westerse landen zelve, waardoor de ontwikkelingslanden weinig kapitaal konden aantrekken. Bovendien had het ontstaan van multinationale ondernemingen tot gevolg dat, waar in de arme landen industrialisatie plaatsvond, deze veelal door buitenlandse ondernemingen geschiedde met de daarbij behorende afvloei van winsten.

In de jaren zestig en zeventig zette een aantal, vooral grotere, arme landen hun pogingen om tot industrialisatie te komen verwoed voort. Een reeks factoren was de ontwikkelingslanden behulpzaam: sinds 1960 verslechterde de ruilvoet niet meer; de zeggenschap over de eigen hulpbronnen vond erkenning; de economische groei bleef de bevolkingsaanwas de baas; de eerste pogingen tot export van eindprodukten lukten en de jarenlange accumulatie van technische en wetenschappelijke hulp en de opbouw van de infrastructuur begonnen vruchten af te werpen. Eerdere aanlopen tot industrieopbouw in de arme landen, zoals tijdens de eerste wereldoorlog en na de crisis van 1929, werden voortijdig beëindigd door hervatting van aanbod van goedkope industrieprodukten uit de rijke landen. Dit keer toonden de arme landen zich vastbesloten: de industrialisatie zou en moest doorgaan en waar die bedreigd werd door import uit de ontwikkelde wereld vond bescherming van de eigen industrie door importbeperking plaats. Dit industrialisatieproces, dat zich vooral na 1970 versnelde, is gepaard gegaan met differentiatie tussen de arme landen, met differentiatie tussen de rijke landen, met toenemende verwevenheid tussen de economieën van arm en rijk en met verzakelijking van de relatie tussen de beide groepen.

De differentiatie tussen de ontwikkelingslanden komt tot uiting in hun verschillende posities op de diverse markten en ten gevolge daarvan in hun verschillende posities ten opzichte van de rijke landen. Een voorbeeld vormen de olie-exporterende ontwikkelingslanden, die via kartelvorming de olieprijs scherp hebben kunnen verhogen waardoor hun behoefte aan hulpgeden is verdwenen; sommige van deze landen hebben zelfs zeer grote betalingsbalansoverschotten. Een tweede voorbeeld is dat een tiental ontwikkelingslanden — waarin overigens twee derde van de inwoners van alle arme landen woont — tot snelle industrialisatie is gekomen en thans in hun externe economische betrekkingen overwegend van export van eindprodukten afhankelijk is. Deze ontwikkeling kan worden geïllustreerd door het feit dat de OECD-landen in 1969 voor \$ 6 mrd. aan eindprodukten uit de ontwikkelingslanden invoerden en in 1976 voor \$ 36 mrd. Ook de toegang tot de kapitaalmarkt is tot een kleine groep ontwikkelingslanden beperkt gebleven.

Door deze differentiatie zijn belangentegenstellingen tussen de arme landen ontstaan. Een deel is netto importeur van grondstoffen geworden en heeft belang bij lage prijzen, in tegenstelling tot de landen die netto exporteur zijn gebleven. Hetzelfde geldt voor de markten van eindprodukten en kapitaal. Het gevolg is dat de arme landen niet langer als blok over deze onderwerpen met de rijke landen kunnen onderhandelen.

De differentiatie tussen de rijke landen komt tot uitdrukking in de concurrerende blokvorming (VS-EG-Japan) en de regionale blokvorming met ontwikkelingslanden. Wat dit laatste betreft kan gewezen worden op de steeds sterkere eco-

nomische oriëntatie van Europa op Afrika en het Middellandse-Zeegebied, van Japan op Zuid- en Oost-Azië en van de VS op Latijns-Amerika.

Ten aanzien van ontwikkelingssamenwerking tekent zich bovendien een ideologie-gordijn af tussen de Noord-atlantische landen enerzijds (Zweden, Noorwegen, Denemarken, Canada en Nederland) en anderzijds de overige geïndustrialiseerde landen. De omvang en groei respectievelijk daling van de hulp van deze landen is een uiting van dit verschil.

De verwevenheid — interdependentie — tussen arm en rijk is toegenomen door het verhoogde kapitaal- en handelsverkeer tussen de beide groepen. Op de kapitaalmarkt zijn ontwikkelingslanden gaan optreden als aanbieders (de OPEC-landen) en als afnemers voor de financiering van hun betalingsbalanstekorten. Het handelsverkeer is onder andere toegenomen door de sterke vergroting van de import door de OPEC-landen en door de groei van de export van eindprodukten door arme landen in Oost-Azië en Latijns-Amerika. Dit alles heeft geresulteerd in het feit dat de export van de EG als totaliteit thans voor 38% naar de ontwikkelingslanden gaat.

Door de toegenomen verwevenheid zijn de relaties van de rijke landen met de arme landen een essentieel element geworden in hun externe economische beleid. Deze relaties kunnen een rol spelen bij zowel de groei- en conjunctuurpolitiek, als bij vraagstukken van evenwicht op betalingsbalansen. Qua relatie betekent interdependentie afhankelijkheid, en afhankelijkheid betekent zowel een conflictsituatie als het zoeken naar formules gericht op gezamenlijk belang. Dit, in combinatie met de toenemende concurrentie op de markten voor eindprodukten, met de dreiging van verdere stijging van de olieprijs en met stagnatie in de geïndustrialiseerde landen, heeft tot verzakelijking en verharding van de relatie tussen arm en rijk geleid. De ontwikkelingslanden zijn in economisch opzicht niet langer alleen afhankelijke en om hulp vragende staten, zij bedreigen ons door kartelvorming op de oliemarkt, door aanbod van liquiditeiten en door export van industrieprodukten.

Dit alles heeft tot een nieuwe onderhandelings situatie geleid. De bloksgewijze confrontatie tussen noord en zuid met wederzijdse collectieve frontvorming is tanende. Op basis van gezamenlijk belang worden thans per markt, of per thema, afspraken gemaakt. Vaak staan dan producenten en consumenten tegenover elkaar en loopt de scheidslijn daartussen dwars door de blokken van arm en rijk.

Feitelijk beleid

De factoren die in de vorige paragrafen werden beschreven, hebben — met uiteenlopend gewicht — het feitelijke beleid bepaald van de rijke landen in de noord-zuid-relatie. Dit beleid kan, zeer generaliserend gesteld, in acht perioden worden onderverdeeld.

De periode 1945-1950 werd gekenmerkt door het consolideren van de uitkomst van de tweede wereldoorlog. De belangrijkste factoren waren de inspanningen van de Verenigde Staten en de Sowjetunie om tot bestendiging van hun machtspositie te komen, de druk tot dekolonisatie en ontwikkeling van de derde wereld, de pogingen om vredebewarende afspraken en instrumenten te maken en de institutionalisering van deze processen in de oprichting van multilaterale organisaties zoals de Verenigde Naties, het GATT en de Bretton Woods-instellingen.

Voor de ontwikkelingslanden kwam dit neer — vide het VN-handvest — op ten principale gelijkstelling met de onafhankelijke landen. Deze gelijkstelling vond haar uitdrukking in de dekolonisatie van India en in de voltooiing van de Chinese revolutie. Van beide zou een grote voorbeeldwerking uitgaan: binnen dertig jaar zouden alle koloniën in Azië, Afrika en Latijns-Amerika zelfstandig worden. In 1949 was

er, in navolging van de Marshall-hulp, een eerste begin van ontwikkelingsbijstand. Deze werd voornamelijk door de Verenigde Staten verstrekt, ten dele als instrument in hun expansiepolitiek, ten dele voor de afscherming van Sowjet-invloed, ten dele als bijdrage aan de politieke en economische verzelfstandiging van de derde wereld. De hulpverlening aan de arme landen heette toen „aid to less developed areas” en had het karakter van het aanvullen van tijdelijke behoeften aan kennis en soms ook kapitaal. In 1950 werd in de Verenigde Staten de eerste wet ter regeling van ontwikkelings samenwerking van kracht.

De tweede periode, van 1950 tot 1956, stond in het teken van politisering van de betrekkingen met de arme landen. Deze landen werden in de escalerende oost-west-tegenstelling betrokken door enerzijds Russische beïnvloeding en anderzijds door de „containment”-politiek van de westelijke landen onder leiding van de Verenigde Staten. Tegelijkertijd trachtten de zich herstellende oude koloniale mogendheden tot nieuwe machtsvorming te komen. Engeland probeerde het „commonwealth” meer inhoud te geven, Frankrijk verstevigde haar koloniale banden en Nederland trachtte met Indonesië een „unie” aan te gaan. De arme landen probeerden zich neutraal op te stellen, hetgeen zou resulteren in de oprichting van de groep van „non-aligned countries”. De ontwikkelingshulp van de westelijke landen stond in deze periode in hoge mate in dienst van de containment-politiek en van de pogingen tot behoud van de machtsposities van de Europese landen.

De derde fase, van 1956 tot 1960, vertoonde het beeld van toenemende nadruk op de economische betrekkingen met de arme landen. De koude oorlog schoof naar de achtergrond, hetgeen in de VS tot politieke herwaardering van de hulpverlening leidde. De herwaardering resulteerde in een accentverschuiving naar bewaking van de nationale veiligheid via opbouw van welvarende democratieën in de derde wereld en naar behartiging van eigen economische belangen. Het systeem van vrije internationale markten voor goederen en kapitaal kwam tot verdere ontplooiing. Via multinationale ondernemingen vond aanzienlijke westerse penetratie in de ontwikkelingslanden plaats: in deze periode voornamelijk met buitenlandse kapitaal, later zouden lokale besparingen worden aangetrokken.

De ontwikkelingslanden, veelal voor het eerst als zelfstandige staten optredend, zochten naar grotere deelname in de welvaart. Hierdoor ontstond in en rond de Verenigde Naties een zoeken naar formules en modellen ter bespoediging van de economische groei van de arme landen. Stereotype noties als „arme en rijke landen” werden geboren, nieuwe planningstechnieken werden ontwikkeld. De ontwikkelingslanden bepleitten multilateralisering van de bijstand om zich zoveel mogelijk tegen politieke beïnvloeding te beschermen. De hulpverlening werd in deze periode „aid to underdeveloped countries” genoemd.

De vierde fase, van 1960 tot 1963, stond in het teken van nieuw élan. De wereldpolitiek werd gedomineerd door sterke persoonlijkheden: Hammaršköld, Kennedy, Johannes XXIII, Chroetsjew, De Gaulle en MacMillan. Zij stimuleerden het besef dat wezenlijke veranderingen nodig waren en bereikt konden worden. In de Verenigde Naties uitte zich dit in de opstelling van de eerste wereldwijde ontwikkelingsstrategie *Development Decade I* (DD I). Deze strategie voor de periode 1960-1970 zou een definitieve doorbraak moeten opleveren en het armoedevraagstuk qua hoofdzaken tot oplossing moeten brengen. In vele rijke landen werden aparte ministers voor ontwikkelingssamenwerking in de kabinetten opgenomen. De hulp groeide tot 0,5% van het BNP van de rijke landen. Er werden programma's voor jongerenwillingers opgericht. De Verenigde Staten, in deze fase nog steeds dominerend als hulpverlenend land, ging de „alliance for progress” met Latijns-Amerika aan. Het was een periode van sterk vooruitgangsoptimisme.

De vijfde periode, van 1963 tot 1967, werd gekenmerkt

door snel opkomende teleurstelling. De economische groei in veel ontwikkelingslanden bleef traag, de hulpontvangende landen leverden weinig politieke tegenprestaties, de verhalen over corruptie tierden welig, van een doorbraak bleek weinig. Hammaršköld, Kennedy en Johannes XXIII overleden, Chroetsjew en MacMillan sneuvelen in de politiek, het Amerikaanse congres werd steeds kritischer en in Frankrijk bloeide het Cartierisme. Wetenschappelijke kritiek kwam van de kant van neo-marxisten en dependencia-theoretici. Politiek en economisch begonnen de Europeanen meer aandacht aan de EEG en de EFTA te geven dan aan de vroegere koloniën.

De taakstellingen voor hulpverlening, zoals die in de ontwikkelingsstrategie waren vastgelegd, werden niet nagekomen. Dit leidde tot polarisatie tussen de arme en rijke landen. Deze polarisatie werd geïnstitutionaliseerd in de oprichting van de UNCTAD, die van meet af aan bloksgewijs werd gestructureerd. De ontwikkelingshulp, die in 1965 \$ 6 mrd bedroeg, bleef naar koopkracht op dit niveau staan en zou, uitgedrukt als percentage van het BNP van de rijke landen, een continue daling te zien gaan geven. In Azië deden zich voedselcrises voor en er ontstond wereldwijde vrees voor overbevolking. In 1965 verscheen het bekend geworden VN-rapport *The United Nations development decade at midpoint*, dat een litanie van frustratie en teleurstelling was.

De zesde fase, van 1967 tot 1972, stond in het teken van objectivering. Ondanks kritiek van wetenschappelijke kant was bij de regeringen van de westelijke landen en van de meeste arme landen het geloof in het liberale model overleefd gebleven. Dit geloof werd geschraagd door grote, wereldwijde economische groei. Er was een tendens om, na het optimisme van het begin van de jaren zestig en de daarop gevolgde teleurstelling, tot objectivering van de ontwikkelingssamenwerking te komen. Er was behoefte aan betere hanteerbaarheid en dat uitte zich, met de Verenigde Naties als middelpunt, in de opstelling van meerjarenprogramma's. Deze werden geformuleerd door de ILO en de FAO, door het „Committee for Development Planning” van de VN, alsmede in het rapport van de commissie-Pearson.

De Nederlandse ontwikkelingshulp kreeg instrumenten zoals de Financierings Maatschappij voor Ontwikkelingslanden en het Centraal Bureau voor Importbevordering en het departement van Buitenlandse Zaken werd, naast de bestaande dienst voor technische hulp, uitgerust met een directie financieel-economische ontwikkelingssamenwerking. Ontwikkelingshulp heette toen „cooperation with developing countries”. De objectivering in deze periode leidde tot de opstelling van een gedetailleerde VN-ontwikkelingsstrategie voor de periode 1970-1980, DD II.

De zevende periode, van 1972 tot 1975, werd gekenmerkt door crises. Inflatie, beginnende stagnatie en de verhoging van de olieprijs gecombineerd met de rapporten van de Club van Rome resulteerden in twijfel ten aanzien van het te voeren beleid. Er ontstond verwarring over begrippen: ontwikkeling-vrede-bevrijding.

In een aantal Europese landen waren socialistische of socialistisch gedomineerde regeringen aan het bewind, waarvan de ministers voor ontwikkelingssamenwerking zich inzetten om tot fundamentele verbetering van de relatie met de arme landen te komen. Het OPEC-kartel en de oplopende prijzen van grondstoffen versterkten enerzijds de positie van de arme landen, maar riepen anderzijds grote weerstand op. In hun finale opstelling legden de westelijke landen steeds het accent op veiligstelling van het eigen belang: in Duitsland trad de socialistische minister voor ontwikkelingssamenwerking Eppler verbitterd af. De ontwikkelingslanden gingen zoeken naar een beleid gebaseerd op eigen kracht: „self reliance”.

De ontwikkelingsstrategie DD II bleef een dode letter. Er was toenemende twijfel over de interne resultaten van de gevolgde groeimodellen en toenemende kritiek op het functioneren van de multinationale ondernemingen en van het

monetaire systeem. Tijdens de UNCTAD III -bijeenkomst in 1972 bevestigden de rijke landen dat zij niet tot realisatie van DD II bereid waren. De ontwikkelingslanden formuleerden hun wensen opnieuw tijdens de zesde en zevende Speciale Zitting van de VN in 1974 en 1975. Die verlangens, voor het merendeel herhalingen van vroegere eisen, werden gepresenteerd als de wens tot een nieuwe internationale economische orde (NIEO). De Parijse Conferentie voor Internationale Economische Samenwerking (CIES), die midden 1975 startte, had de plaats voor concrete onderhandelingen moeten worden voor de realisatie van de nieuwe economische orde. De ontwikkelingslanden hoopten en verwachtten dat de olielanden hun gewicht in de schaal zouden leggen voor de verlangens van de derde wereld als geheel.

De achtste fase, vanaf 1975, werd gekenmerkt door verzakelijking en thematisering. De versneld doorzettende processen van differentiatie tussen de ontwikkelingslanden onderling en tussen de rijke landen, van toegenomen verwevenheid van de economieën van rijk en arm en van verharding van de relatie leidden tot themagewijze onderhandelingen tussen de meest betrokken landen. Per markt werden afspraken gemaakt: het multivezelakkoord, de prijsafspraken voor staal (van de staalcommissie van de OECD zijn staalexporterende ontwikkelingslanden lid) en in feite voor olie en graan. Een aantal Oostaziatische landen en een deel van de Latijns-amerikaanse landen maakten zich de facto los van het blok arme landen op basis van hun industrialisatie: zij krijgen en vragen niet langer hulp. Hetzelfde gold voor de meeste OPEC-landen en reeds eerder voor China. De oude stereotypen begonnen te verdwijnen.

De positie van de ontwikkelingslanden verzwakte doordat vanaf 1976 de grondstoffenprijzen daalden, doordat de CIES vastliep in de accommodatiepolitiek van de rijke landen (hetgeen mogelijk was omdat de olielanden de olieprijs niet als algemeen wapen hanteerden) en doordat het VN-systeem ontbindingsverschijnselen vertoonde door het ontstaan van nieuwe machtscentra (EG, China, Japan, OPEC, Brazilië) die binnen de Verenigde Naties onvoldoende tot uitdrukking konden komen. Eisen voor een schuldenmoratorium en voor indexering van de prijzen van de grondstoffen verdwenen naar de achtergrond door afbrokkelende steun van de arme landen, mede ten gevolge van toenemend tegengestelde belangen. Bovendien werden de ontwikkelingslanden in het defensief gedrongen door de eisen die door de rijke landen voor „human rights”, „basic needs”, milieu en naleving van ILO-arbeidsnormen werden gesteld 6).

Pogingen om de bloksgewijze confrontatie en onderhandlungsstructuren overeind te houden verlopen moeizaam. Het „Committee of the Whole” van de VN, dat in 1977 werd ingesteld als plaats voor verdere behandeling van het ontwikkelingsvraagstuk in totaliteit, heeft het gehele jaar 1978 getwist over procedures. Het ontwikkelingsvraagstuk heet thans „noord-zuid-relatie”.

Ten slotte

Uit het bovenstaande kunnen enkele globale conclusies worden getrokken.

In de eerste plaats blijkt dat in het krachtenveld van politiek en economie de idee van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren — zoals dat bij de oprichting van de Verenigde Naties werd geformuleerd — in belangrijke mate is gerealiseerd. Politiek blijkt dit uit het dekolonisatieproces dat in de jaren zeventig werd voltooid. Economisch komt het tot uiting in de resoluties, charters en strategieën die in de Verenigde Naties werden geformuleerd en die een codificatie zijn van de resultaten van de onderhandelingen over het economische zelfbeschikkingsrecht van landen. Ook blijkt het uit de verschuivingen die zich in de feitelijke economische positie van de arme landen hebben voorgedaan, zoals die in de voorgaande paragrafen zijn beschreven.

In de tweede plaats blijkt dat de concrete economische zelfstandiging van de arme landen enerzijds door de rijke landen werd bevorderd door het beschikbaar stellen van ontwikkelingshulp, maar anderzijds is tegengehouden door een beleid gericht op continuering van koloniale economische betrekkingen. Dat laatste ging gepaard met het behoud van de daarbij behorende voorsprong en de kapitaalaccumulatie in het Westen en met het achterwege laten van maatregelen om de positie van de derde wereld op essentiële terreinen, zoals handel, investeringen en monetaire relaties, te versterken. Aanlopen tot structurele maatregelen, zoals preferentiële handelstarieven, zijn marginaal gebleven en zijn niet van werkelijk inhoudelijke betekenis geworden.

In de derde plaats blijkt dat de positie van de rijke landen ten aanzien van de derde wereld over de afgelopen 30 jaar niet alleen in hoge mate constant is geweest, maar ook dat deze positie overwegend de resultante was en is van vele anders gearde politieke, economische en wetenschappelijke factoren. Met andere woorden: het beleid voor ontwikkelingssamenwerking is niet een autonome variabele, maar is ingebed in een veel ruimer krachtenveld. Voor de praktijk van de te voeren politiek betekent dit dat het waarschijnlijk weinig resultaat zal opleveren als een beroep wordt gedaan op „mentaliteitsverandering” en wijziging van de „politieke wil”. Werkelijke verandering in het beleid voor ontwikkelingssamenwerking zal alleen optreden als er fundamentele mutaties plaatsvinden in de economische, politieke en wetenschappelijke inzichten en situaties.

In de vierde plaats kan worden geconstateerd dat zich nu aanzienlijke veranderingen in de economische positie van de arme en van de rijke landen voltrekken. De vraag doet zich voor of deze veranderingen dermate ingrijpend zijn dat van een mutatie in de noord-zuid-relatie kan worden gesproken die in een ander beleid zal — moeten — resulteren. Het antwoord op deze vraag wordt mede bepaald door de mate waarin vooral de rijke landen erin slagen om maatregelen te nemen om de omvang van de wijzigingen terug te dringen.

Zoals de situatie zich thans ontwikkelt, lijkt het er inderdaad naar uit te zien dat een wezenlijke en onstuitbare verandering plaatsvindt. De ruimte voor het terugdringen van b.v. de veranderingen op industrieel terrein door subsidiesystemen en handelsprotectie is klein: de rijke landen zijn onderling verdeeld, de handel tussen de onderontwikkelde landen neemt toe en, last but not least, een protectiepolitiek ontnemt de rijke landen de kans tot export van geavanceerde produktensoorten. De huidige mutatie in de economische relaties tussen arm en rijk lijkt dan ook onvermijdelijk tot een nieuwe internationale economische orde te leiden, maar tot een orde van een geheel andere inhoud en soort dan in de VN-resoluties en -strategieën was beoogd.

Terugkerend naar het ereschrift voor Tinbergen is het duidelijk dat de auteurs die pleiten voor een formule die op het gezamenlijk belang is gebaseerd, zulks terecht doen. In de fase waarin wij thans verkeren zal een beroep op solidariteit voor de arme landen als totaliteit weinig weerklank vinden: het blokgewijze conflict is verbleekt en de onderhandelingen vinden per onderwerp plaats op basis van wederzijdse interesse. Een beleid per deelgroep, waarbij de solidariteit gereserveerd blijft voor de werkelijke armoedelanden, lijkt vooralsnog de meeste kans te hebben.

F. van Dam

6) G. Barraclough, *Waiting for the new order en The struggle for the third world*, *The New York Review of Books*, New York, 26 oktober en 9 november 1978, geeft een goed overzicht van de huidige onderhandelingsituatie.

Loon of pensioen? Kiezen of delen!

C. P. A. BAKKER*

Inleiding

Reeds enkele jaren zoeken werkgevers en werknemers naar oplossingen voor het pensioenvraagstuk. Het streven is daarbij vooral gericht op het bereiken van een oudedagspensioen, dat bij een volledige diensttijd van 40 jaar met inbouw van de uitkering ingevolge de AOW 70% bedraagt van het laatstgenoten loon. Bovendien wil men de nadelen van het wisselen van dienstbetrekking zoveel mogelijk opvangen, omdat men thans vrijwel altijd na het beëindigen van een dienstbetrekking binnen de actieve periode te maken heeft met een stilstand van de groei van de pensioenaanspraken over de afgesloten periode. Alleen de overheid maakt hierop een uitzondering door samenvoeging van ambtelijke betrekkingen die elkaar opvolgen. In wat afgezwakte vorm vindt men dit terug bij sommige bedrijfstaksgewijze werkende fondsen, waar met doorsneepremies wordt gewerkt.

Het probleem van de aanvullende, particuliere pensioenen geldt in feite alleen voor de overigens zeer grote groep van werknemers met een inkomen dat ligt boven het wettelijk minimumloon.

De ambtelijke pensioenvoorziening

De pensioenen voor de ambtenaren zijn na de oorlog aanzienlijk verbeterd. De nieuwe wettelijke regeling is tot stand gekomen zonder dat een calculatie van de kosten van de verbeteringen is gemaakt. Deze regeling is door een commissie van deskundigen voorbereid, waaronder de wiskundig adviseur van het ambtelijk pensioenfonds, die geweigerd heeft het eindrapport van deze (staats) commissie te ondertekenen. De parlementaire behandeling was wat betreft de volksvertegenwoordiging in hoofdzaak in handen van personen, die hetzij bestuurslid van een ambtenarenorganisatie waren, dan wel daarmee nauwe bindingen onderhielden. Aan het feit dat de regeling vooral bij steile carrières buitensporig duur was en dat de regeling geen enkel maximum kende werd weinig aandacht geschonken. Toen de overheid moeilijkheden ondervond bij het aantrekken en behouden van hoger personeel, werd een denivelleringsmaatregel getroffen (de zogenaamde „Toxopeus-verhoging”) welke niet slechts voor de salarissen doch automatisch ook voor de pensioenen gold, terwijl allerminst vaststond, dat het bedrijfsleven ook overeenkomstige pensioenaanspraken toekende.

De ambtelijke pensioenregeling geeft een uitkomst, welke op het niveau van het wettelijk minimumloon een totale netto oudedagsuitkering (inclusief AOW) bewerkstelligt van ongeveer 100% van het netto salaris in de actieve periode. Voor de modale werknemer in ambtelijke dienst loopt dit terug tot circa 95%, terwijl dit voor de ambtelijke werknemer met een hoger salaris tendeert naar 70%, enerzijds door de constante (= 20% uitkering van de AOW) en anderzijds door het feit, dat het pensioenpercentage bij rond f. 30.000 ambtelijk inkomen zakt van 2 tot 1,75 per dienstjaar. Een dergelijke voorziening is, zeker boven het niveau van het wettelijk minimumloon, m.i. meer dan royaal en in strijd met het behoeftenvoorzieningskarakter van het pensioen. Daarbij wordt namelijk totaal geen rekening gehouden met het feit, dat in de actieve periode de behoeften — door het verzorgen van kinderen — veelal hoger zullen zijn dan in de post-actieve periode, en evenmin met het feit dat in de actieve periode dikwijls door de betrokkenen ook zelf voorzieningen worden getroffen, die beslag leggen op een deel van het inkomen in de actieve periode en uitstel van besteding tot stand brengen naar de post-actieve periode. De belangrijkste voorziening is de aankoop van een huis voor zelfbewoning, waarvan de ter financiering gesloten hypothecaire lening doorgaans volledig in de actieve periode is afgelost. Hetzelfde geldt voor diverse soorten levensverzekeringen. Ook wordt er door ambtenaren — mede onder invloed van de Ambtenarensparregeling — traditioneel gespaard en geld belegd in effecten.

Tegen deze achtergrond moet de ambtelijke pensioenvoorziening onevenwichtig worden genoemd. De regeling is in het algemeen te royaal ten opzichte van het salaris. Voor de topambtenaren gaat de voorziening veel verder dan noodzakelijk is om in de behoeften van de betrokkenen te voorzien. In de praktijk stelt ook het ouderdomspensioen hen nog in de gelegenheid om vermogen te vormen, hetgeen niet nodig is. In deze situatie is de ambtelijke pensioenvoorziening voor een deel een loterij geworden met grote prijzen voor degenen die lang leven en met nieten voor degenen die het ouderdomspensioen niet halen. In het bovenstaande spreek ik geen oordeel uit over het totaal van salarissen + pensioenvoorziening.

* De auteur is registeraccountant te Zeist.

Herziening van de pensioennormen

Een bezuinigingsmaatregel van een $\frac{1}{2}\%$ per half jaar gedurende drie jaar op de ambtelijke salarissen werkt evenredig door in het pensioen, zelfs iets meer. Men kan dezelfde besparing op de overheidsuitgaven echter ook bereiken door niet op de salarissen te korten doch in de plaats daarvan de normen voor het pensioen te verlagen. Een verlaging van het pensioenpercentage van 2 of 1,75 tot 1,75 of 1,5, al naar gelang de pensioengrondslag onder of boven de eerder genoemde grens van rond f. 30.000 ligt, levert een besparing op van circa 3% van de pensioengrondslagen. Voor nieuwe ambtenaren betekent dit, dat op het laagste niveau de netto uitkering zakt van 100% tot circa 94% en voor de hoogste ambtenaren van 70% tot circa 65%. Het bruto pensioen voor pensioengrondslagen boven f. 30.000 zakt dan van 70% tot 60% plus uiteraard 20% van de AOW-uitkering, bij 40 dienstjaren.

Van bepaalde zijde is gesuggereerd, dat de bezuiniging ook zou kunnen worden verkregen door het aandeel van de ambtenaar in de pensioenpremie (het pensioenverhaal) dat nu matig progressief is, te herzien door een aanzienlijk sterkere progressie in te voeren. Nog in het midden latend of deze verhoogde progressie voldoende resultaat zal opleveren, is het duidelijk dat een dergelijke oplossing de onevenwichtigheid in de verhouding tussen beloning in de actieve en in de post-actieve periode alleen maar vergroot en om die reden dan ook geen aanbeveling verdient.

Het verlagen van de algemene norm van 1,75% tot 1,5% per dienstjaar maakt ook de verschillen ten opzichte van particuliere pensioenvoorzieningen kleiner. Voor een groot aantal werknemers in de particuliere sector blijkt de „achterstand” dan opeens veel kleiner te zijn of zelfs te ontbreken.

Een lagere pensioennorm heeft ook een opvoedkundige betekenis. De verschuiving van pensioenkosten naar salaris geeft een ruimere mogelijkheid om zelf iets te doen, waarbij een ieder vrij is om die mogelijkheid al dan niet te gebruiken en zelf de passende vorm te kiezen. Voor de werkgevers betekent het omruilen van pensioenaanspraken tegen contant loon in beginsel geen verhoging van de arbeidskosten, terwijl toch iets meer aan contant loon kan worden betaald ter dekking van de stijgende kosten van levensonderhoud.

Ook sociaal gezien is er aanleiding om te overwegen het accent wat minder op de pensioenvoorzieningen en wat meer op het loon te leggen, omdat er nog vele personen in het arbeidsproces zijn opgenomen voor wie buiten de wettelijke regelingen geen enkele pensioenvoorziening bestaat. Van loonsverhogingen hebben deze personen meer profijt, hetgeen „eerlijk delen” bevordert.

Wel of geen maximum?

Een bijzonder facet van de aan de orde gestelde problemen is de vraag of in een pensioenvoorziening al dan niet een maximum moet worden aangebracht. De overheid kent geen maximum, zulks in tegenstelling tot het bedrijfsleven, dat in de regel wel een maximum kent dat als berekeningsgrondslag voor de pensioenen in aanmerking

wordt genomen. Wie uitgaat van de gedachte, dat het ouderdomspensioen de trekker daarvan zoveel mogelijk in staat moet stellen op de oude voet te kunnen blijven leven, zal mogelijk geen bezwaar opwerpen tegen het ontbreken van een maximum. Degene die van mening is dat het primair gaat om een voorziening in de noodzakelijke behoeften en die bovendien oog heeft voor het feit, dat een hoger inkomen meer ruimte schept dan een laag inkomen om ook zelf voorzieningen voor de oude dag te treffen en dat van die gelegenheid ook op ruime schaal gebruik wordt gemaakt, zal een maximum een vanzelfsprekende zaak vinden. Juist ook in verband met de buitensporig hoge kosten, welke het ontbreken van een maximum bij de overheidsvoorziening ten behoeve van ambtenarenpensioenen veroorzaakt, ben ik van mening dat een maximumpensioengrondslag van b.v. f. 100.000 bij een 70%-regeling voor het ouderdomspensioen of van f. 120.000 bij een 60%-regeling gewenst is. Een dergelijk maximum zou direct kunnen worden ingevoerd voor degenen die nog onder de genoemde grens zitten, terwijl voor degenen die thans een hogere grondslag hebben, die grondslag kan worden bevroren.

Indien men dan ook zou besluiten die normatieve gedachte te volgen bij het bepalen van het antwoord op de vraag of een pensioenvoorziening voldoet aan de eisen van artikel 11 lid 3 van de Wet op de loonbelasting 1964, zou dit heilzaam kunnen werken voor de schatkist, die thans onder invloed van sommige verdragen ter voorkoming van dubbele belastingheffing de inkomstenbelasting derft van degenen die een hoog pensioen in het buitenland verteren. Het maximum stelt bovendien een grens aan de omvang, waarin thans door vele vennootschappen ten laste van de belastbare winst voorzieningen worden getroffen. Dit is met name van belang om ook de vlucht in de besloten vennootschap door zelfstandigen met hoge inkomens wat af te remmen.

Conclusie

Een goed pensioen is een goede zaak. De ambtelijke pensioenvoorziening is door verschillende oorzaken onevenwichtig geworden, omdat zij te veel geeft in verhouding tot het inkomen in de actieve periode. Voor een deel is dat het gevolg van de pensioenvoorziening zelf, voor een ander deel van het structureel verhogen van de AOW-uitkering, waarvan de niet-ingebouwde 20% voor de meeste gepensioneerde ambtenaren, met de fiscale bejaardenafirek een aanvulling op het pensioen opleveren. Een kleine verlaging van de pensioenaanspraken voor toekomstige diensttijd is een redelijk alternatief voor het gedurende drie jaar beperken van de verhoging van de ambtenarsalarissen met een $\frac{1}{2}\%$ per half jaar. Een dergelijke verschuiving van pensioenaanspraken naar salaris bevordert tevens de oplossing van het pensioenprobleem van het bedrijfsleven doordat het na te streven plafond lager komt te liggen.

C. P. A. Bakker

Individuele welvaartsfuncties en sociale referentiegroepen

PROF. DR. B. M. S. VAN PRAAG*
DR. IR. A. KAPTEYN*
IR. F. G. VAN HERWAARDEN*

In drie artikelen zal een aantal empirische resultaten gepresenteerd worden van recent onderzoek op het gebied van de individuele welvaartsfunctie. In dit eerste artikel wordt het begrip sociale referentiegroep gekwantificeerd en de invloed van de inkomensverdeling in de sociale referentiegroep van een individu op zijn welvaartsfunctie van het inkomen onderzocht. De resultaten leiden tot een aantal nieuwe inzichten in de welvaartsaspecten van inkomensverdeling en economische groei.

1. Inleiding

In de traditionele economische literatuur is veel gefilosofeerd over de vraag waaraan geld zijn waarde ontleent. Geld kan men tenslotte niet eten. Kennelijk ontleent geld zijn waarde slechts aan de goederen die men ervoor kan kopen.

Een even hoog inkomen wordt door verschillende individuen echter verschillend gewaardeerd, ook als we corrigeren voor duidelijke behoeftenverschillen, zoals gezinsomvang 1). De vraag doet zich dan voor, waarom verschillende individuen hetzelfde inkomensniveau, dat voor ieder dezelfde consumptiemogelijkheden schept, verschillend waarderen.

Een voor de hand liggend antwoord is dat de waardering van het inkomen (of het daarmee mogelijk gemaakte consumptieniveau) voor een belangrijk deel tot stand komt door vergelijking met wat men zelf gewend is en door vergelijken met de inkomens van anderen. Ligt het huidige inkomen daar veel onder, dan vindt men het inkomen „slecht”, ligt het er ver boven dan is men geneigd het „goed” te noemen.

Deze gedachtengang leidt tot de hypothese dat de waardering door een individu van inkomens gecorreleerd is met:

1. het eigen inkomen van het individu;
2. de inkomensverdeling in de sociale referentiegroep (SRG), waartoe het individu behoort;
3. de positie van het individu in de inkomensverdeling van zijn SRG.

Deze gedachten zullen in dit artikel nader worden uitgewerkt. In par. 2 beginnen we met het beschrijven van een operationele methode om per individu vast te stellen hoe hij verschillende inkomens waardeert. Het resultaat van deze meting noemen we de individuele welvaartsfunctie van het inkomen (WFI). In par. 3 zullen we de bovengenoemde hypothese in een toetsbare vorm gieten. In par. 4 zullen de resultaten m.b.t. de schatting van SRG's worden gepresenteerd, terwijl in par. 5 enige inkomenspolitieke aspecten zullen worden behandeld.

2. De individuele welvaartsfunctie van het inkomen

Een goede manier om erachter te komen hoe mensen bepaalde inkomens waarderen is door hen dat direct te vragen. De volgende inkomenswaarderingsvraag werd tot nu toe (in licht variërende vorm gesteld) door ca. 16.000 mensen beantwoord 2) (ter illustratie zijn de geantwoorde bedragen van één respondent ingevuld): „Bij onderstaande vraag kunt u misschien het best bij de cursieve woorden beginnen. Probeer u in elk geval zo goed mogelijk alle bedragen in te vullen. Rekening houdend met mijn (onze) huidige levensomstandigheden zou ik een netto-gezinsinkomen per week/per maand/per jaar* (*omcirkel de periode) beschouwen als:

uitstekend	als het meer was dan	f. 50.000
<i>goed</i>	als het lag tussen	f. 30.000 en f. 50.000
ruim voldoende	als het lag tussen	f. 25.000 en f. 30.000
voldoende	als het lag tussen	f. 23.000 en f. 25.000
bijna voldoende	als het lag tussen	f. 20.000 en f. 23.000
onvoldoende	als het lag tussen	f. 16.000 en f. 20.000
zeer onvoldoende	als het lag tussen	f. 10.000 en f. 16.000
<i>slecht</i>	als het lag tussen	f. 5.000 en f. 10.000
zeer slecht	als het minder was dan	f. 5.000

Wanneer de verbale kwalificaties „uitstekend”, „goed”, „ruim voldoende”, enz. worden vertaald in cijfers tussen 0 en 10 3), dan vinden we in het algemeen een verband tussen inkomensniveaus en waarderingscijfers, zoals weergegeven in de figuren 1 en 2. We noemen de geschetste functies *welvaartsfunctie van het inkomen* (WFI).

De WFI's van verschillende individuen kunnen worden

* De auteurs zijn verbonden aan het Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Publieke Sector, RU Leiden. De studie is mede tot stand gekomen met steun van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO) en is onderdeel van het „Leidse Inkomenswaarderingsproject”. De gebruikte gegevens zijn afkomstig van een enquête onder leden van de Consumentenbond, ontworpen door Prof. Dr. B. M. S. van Praag.

1) A. Kapteyn en B. M. S. van Praag, A new approach to the construction of family equivalence scales, in *European Economic Review*, 1976, vol. 7, blz. 313-335; A. Kapteyn en B. M. S. van Praag, Hoe duur is ons gezin?, *ESB*, 6, 13 en 20 november 1974.

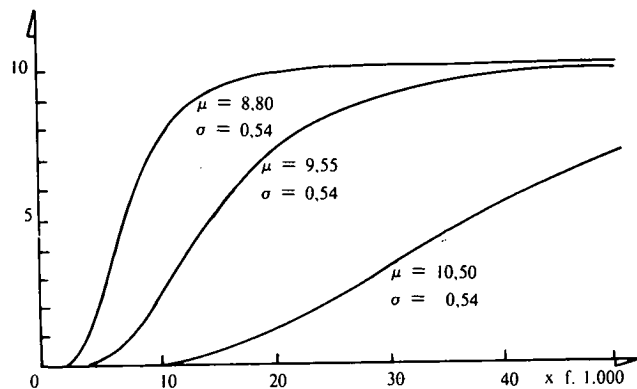
2) Zie o.a. B. M. S. van Praag, The welfare function of income in Belgium: an empirical investigation, *European Economic Review*, 1971, vol. 2, blz. 337-369; B. M. S. van Praag en A. Kapteyn, Further evidence on the individual welfare function of income: an empirical investigation in the Netherlands, *European Economic Review*, 1973, vol. 4, blz. 33-62; F. G. van Herwaarden, A. Kapteyn, B. M. S. van Praag, Twelve thousand individual welfare functions, *European Economic Review*, 1977, vol. 9, blz. 283-300.

3) De precieze manier waarop de verbale kwalificaties worden vertaald in cijfers is beschreven en gemotiveerd in o.a. Van Praag, op. cit., 1971 en Van Praag en Kapteyn, op. cit., 1973.

beschreven door dezelfde wiskundige formule 4), maar de parameters van de WFI's verschillen per individu. De WFI van elk individu wordt beschreven door twee parameters, die we aanduiden met resp. μ en σ .

De betekenis van de parameter μ kan worden begrepen door te kijken welk inkomen door een individu met een 5 wordt gewaardeerd. Dit inkomen noemen we het *mediaaninkomen* van het individu en blijkt gelijk te zijn aan e^μ (met e het grondtal van de natuurlijke logaritme). Hoe hoger het mediaaninkomen van een individu is, des te verder ligt zijn WFI naar rechts (zie figuur 1).

Figuur 1. Individuele welvaartsfuncties voor verschillende waarden van μ

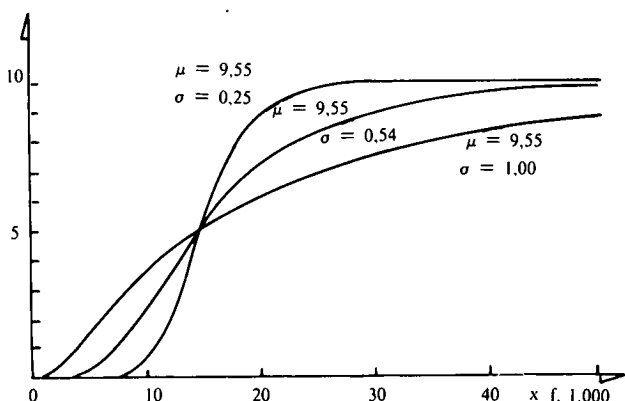
WFI's die hetzelfde mediaaninkomen hebben, kan men nog onderscheiden naar de helling. Deze helling wordt bepaald door de tweede parameter: σ . Wanneer iemand over een breed inkomensinterval in staat is de welvaartseffecten van inkomensverschillen te onderscheiden, d.w.z. dat zijn WFI stijgt over een breed inkomensinterval, dan noemen we hem *welvaartsgevoelig*; verloopt de welvaartsfunctie bijna sprongsgewijs over een smal inkomensinterval, dan noemen we het individu weinig welvaartsgevoelig. Hij is dan slechts gevoelig voor de welvaartseffecten van inkomensverschillen binnen een klein inkomensinterval. Buiten dat interval waardeert hij alle inkomens met (bijna) nul of met (bijna) 10.

In figuur 2 zijn curven met verschillende σ , maar met gelijke μ getekend. De parameter σ kan alleen niet-negatieve waarden aannemen. Voor de antwoorden ingevuld in de boven geciteerde vraag is $\mu = 9,83$ en $\sigma = 0,85$ en $e^\mu \approx 18.600$.

Samenvattend stellen we:

- μ geeft de ligging van de curve aan, e^μ is het mediaaninkomen (dat met een 5 gewaardeerd wordt);
- σ is de welvaartsgevoeligheid, d.w.z. in hoeverre het individu in staat is te differentiëren (wat welvaart betreft) tussen verschillende inkomensniveaus.

Figuur 2. Individuele welvaartsfuncties voor verschillende waarden van σ

3. Variabelen die μ en σ verklaren

De in de inleiding genoemde determinanten van inkomenswaardering kunnen nu worden toegespitst op de verklaring van het mediaaninkomen e^μ en de welvaartsgevoeligheid σ . We zullen eerst de verklarende variabelen van het mediaaninkomen behandelen en daarna die van de welvaartsgevoeligheid.

Er zijn 3 belangrijke verklarende variabelen voor het mediaaninkomen: het eigen inkomen, het gemiddelde SRG-inkomen en de gezinsgrootte.

De invloed van het eigen inkomen van een individu op zijn mediaaninkomen is — zoals duidelijk zal zijn — onderwerp geweest van diverse eerdere studies 5). In elk van deze studies werd een positieve samenhang gevonden tussen het werkelijk genoten inkomen van een individu 6) en zijn mediaaninkomen. M.a.w. naarmate iemands inkomen hoger is, ligt zijn WFI verder naar rechts. Het verband tussen eigen inkomen en mediaaninkomen kan worden gekarakteriseerd door een elasticiteit: de *preference drift*. Deze geeft aan hoeveel procent iemands mediaaninkomen stijgt indien zijn inkomen met 1% stijgt. In het vervolg komen we op de preference drift terug.

In dit artikel laten we verder de gezinsgrootte buiten beschouwing en gaat onze belangstelling voornamelijk uit naar de invloed van de inkomensverdeling in de SRG van een individu. Deze inkomensverdeling kan, als elke verdeling, beschreven worden door gemiddelde en spreiding 7). Het ligt voor de hand dat het mediaaninkomen van iemands WFI positief samenhangt met het gemiddeld inkomen in zijn SRG. Immers, hoe hoger de inkomens in iemands SRG, des te hoger zijn aspiratieniveau zal zijn. Een hoog aspiratieniveau uit zich in het ver naar rechts liggen van de WFI: alleen hoge inkomens worden redelijk hoog gewaardeerd (vgl. figuur 1).

Het probleem bij een begrip als „het gemiddeld inkomen in iemands SRG” ligt uiteraard in de definitie van de SRG. Hoezeer het van oorsprong sociaal-psychologische begrip referentiegroep ook mag zijn ingeburgerd in het dagelijks spraakgebruik, het precies aangeven hoe de SRG van een willekeurig individu eruit ziet gaat vooralsnog de kracht van de beoefenaars van de sociale wetenschappen te boven. Wij hebben het gemiddeld inkomen in de SRG van een individu gedefinieerd als een gewogen gemiddelde van inkomens. De weging vindt plaats met z.g. *referentiegewichten*. Een referentiegewicht is groot als het een inkomen betreft van iemand waarmee het individu zich veelvuldig vergelijkt (bijvoorbeeld: vrienden, burens, collega's). Het zal klein zijn als het om een inkomen gaat van iemand met wie hij zich weinig vergelijkt (bijvoorbeeld: een ver familielid). Nog anderen waarmee het individu zich niet vergelijkt krijgen een gewicht nul.

Elk individu past in principe zijn eigen wegingssysteem toe op zijn omgeving, d.w.z. elk individu heeft een eigen SRG. In deze conceptie verschillen de SRG's van twee individuen dan ook niet omdat er verschillende mensen in zitten, maar omdat dezelfde mensen met een verschillend gewicht meetellen. Wanneer we dus spreken van mensen in iemand's SRG dan zijn dat in principe alle individuen in de maatschappij. De meeste mensen in een SRG hebben dan waarschijnlijk wel een

4) De waardering van een inkomensbedrag z , $U(z)$, blijkt in het algemeen zeer goed benaderbaar door een lognormale verdelingsfunctie, d.w.z. $U(z) \approx A(z; \mu, \sigma)$.

5) Zie o.a. de publicaties genoemd in voetnoot 2, maar bijvoorbeeld ook: B. M. S. van Praag en A. Kapteyn, Wat is ons inkomen ons waard?, *ESB*, 25 april en 2 mei 1973.

6) Met inkomen bedoelen we onveranderlijk: netto gezinsinkomen.

7) Om redenen die enigszins buiten het bestek van dit artikel liggen, zullen we voor gemiddelde het geometrisch gemiddelde nemen en als spreidingsmaat de logvariantie. Ten behoeve van een enigszins soepel taalgebruik zullen we meestal spreken van „gemiddelde” en van „spreiding”.

gewicht nul zodat hun inkomens voor de bepaling van het gemiddeld inkomen in de SRG niet meetellen. Kort gezegd: in de psychologische en de sociologische literatuur wordt de SRG van een individu opgevat als een bepaalde groep van mensen, die het individu een gewicht 1 geeft. Wij definiëren de SRG als de groep die alle mensen (in de maatschappij) omvat, welke door het individu gewogen worden met een gewicht tussen 0 en 1. Deze gewichten tellen op tot 1.

De invloed van het gemiddeld inkomen in de SRG op het mediaaninkomen kan ook worden beschreven door een elasticiteit: de *reference drift*. Dit is de procentuele toename van het mediaaninkomen bij een toename van het gemiddeld inkomen in de SRG met 1%.

Voor de welvaartsgevoeligheid σ zijn er twee belangrijke verklarende variabelen: de spreiding van de inkomens in de SRG en het quotiënt van het mediaaninkomen en het gemiddeld SRG-inkomen. Hoe groter de spreiding van inkomens in de SRG, des te groter de welvaartsgevoeligheid. Dit ligt voor de hand. Wanneer de inkomensspreiding in de SRG van een individu groot is dan zal hij refereren aan mensen met heel verschillende inkomens. Dat geeft hem een idee wat voor consumptiemogelijkheden die inkomens bieden. Omdat hij hoge inkomens ziet zal hij een inkomen niet gauw met een 10 waarderen omdat hij zich nog wel kan voorstellen wat hij zou kunnen doen met een nog hoger inkomen. Omgekeerd kan hij zich bij een laag inkomen ook nog voorstellen hoe daar mee rond te komen, omdat hij mensen met zulke lage inkomens kent.

Een individu met een kleine spreiding van inkomens in zijn SRG zal een kleine σ hebben. Omdat hij noch met lage noch met hoge inkomens veel ervaring heeft, zal hij al gauw denken dat een wat hoger inkomen dan zijn huidige een 10 waard is en dat een wat lager inkomen ondraaglijk is.

Naarmate het mediaaninkomen en het gemiddeld SRG-inkomen verder uit elkaar liggen wordt σ groter. Deze relatie kan op ongeveer dezelfde manier verklaard worden als de relatie van σ met de inkomensspreiding. Immers, hoe verder het mediaaninkomen af ligt van het gemiddeld SRG-inkomen, des te meer de eigen norm kennelijk afwijkt van wat gemiddeld het geval is in de SRG. Deze excentriciteit duidt ook op een bredere ervaring met verschillende inkomens en verhoogt dus σ .

Het beeld dat we hier schetsen van de determinanten van μ en σ is niet compleet omdat we geen rekening houden met de ervaringen van het individu in het verleden. Een dynamische verklaring van de parameters van welvaartsfuncties zal over twee weken in dit blad worden geschetst 8). Bij gebrek aan longitudinale gegevens laten we het verleden hier buiten beschouwing.

4. Empirische resultaten en interpretatie

De in de voorgaande paragraaf besproken relaties zijn geschat op basis van een steekproef van ca. 3.000 leden van de Consumentenbond, getrokken in 1971. Het meest omvangrijke schattingsprobleem is het kwantificeren van de referentiegewichten die ieders SRG bepalen. Het schatten van de referentiegewichten vereist de constructie van een gecompliceerd econometrisch model waarvan we de details hier niet zullen behandelen 9). We zullen nu eerst enkele resultaten geven m.b.t. de referentiegewichten. In de volgende paragraaf gaan we dan in op de inkomenspolitieke aspecten van de gevonden resultaten.

Voor het schatten van de referentiegewichten hebben we de respondenten onderscheiden naar een aantal sociale kenmerken. Deze sociale kenmerken zijn weergegeven in tabel 1.

We noemen elke combinatie van sociale kenmerken een *sociaal type*. Op grond van de in tabel 1 gegeven sociale kenmerken bleken er in onze steekproef 298 sociale typen te onderscheiden. De keuze van de sociale kenmerken is mede bepaald door de informatie die de enquête geeft.

Tabel 1. Classificatie van respondenten naar sociale kenmerken

Kenmerk	1	2	3	4	5
Opleiding	lager onderwijs	uitgebreid onderwijs	middelbaar onderwijs	universitair onderwijs	
Werkomgeving	in loondienst	zelfstandig	niet werkzaam		
Beroep	blauwe boord	administratief	lager/middelbaar leidinggevend	onderwijs vrije beroepen	niet werkzaam
Urbanisatiegraad	minder dan 50.000 inwoners	50.000 inwoners of meer			
Leeftijd	jonger dan 25 jaar	25 jaar t/m 34 jaar	35 jaar t/m 49 jaar	50 jaar t/m 64 jaar	
Geografie	buiten de Randstad	Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland			

Het model van referentiegewichten specificeert voor elk sociaal type de 298 referentiegewichten die de individuen van dat sociale type toekennen aan individuen van een ander of hetzelfde sociale type. In totaal zijn er dus $298 \times 298 = 88.804$ verschillende referentiegewichten. Een presentatie van al die gewichten is uiteraard ondoenlijk. In plaats daarvan geven we in tabel 2 z.g. *partiële* referentiegewichten, d.w.z. de gewichten per sociaal kenmerk die gemiddeld aan individuen met andere sociale kenmerken worden toegekend.

Om een beetje gevoel te krijgen voor de betekenis van de uitkomsten in tabel 2, bespreken we in het kort de resultaten voor een aantal kenmerken. We zien dat individuen met alleen een lagere schoolopleiding uitsluitend een positief gewicht hechten aan anderen met dezelfde opleiding. De overige gewichten zijn nul. Individuen met een uitgebreid lagere schoolopleiding hechten zowel een positief gewicht aan individuen in hun eigen opleidingsklasse als aan individuen met een hogere opleiding. Desondanks hebben ook deze individuen de neiging om aan mensen met dezelfde opleiding een onevenredig hoog gewicht (in vergelijking tot hun aandeel in de bevolking) toe te kennen.

De laatste regel in tabel 2a geeft de frequenties van de opleidingsverdeling in Nederland in 1971. Het blijkt dan dat terwijl 23% van de Nederlandse bevolking een uitgebreid lagere school heeft bezocht 10), deze individuen aan hun eigen klasse een gewicht geven dat ongeveer drie maal zo hoog is: 68%. Mensen met een middelbare en een universitaire opleiding krijgen een gewicht dat ongeveer twee maal zo groot is als hun aandeel in de bevolking (resp. 24% en 7% t.o.v. 12% en 4%). Mensen met een lagere opleiding worden vrijwel genegeerd 11) door de individuen met een uitgebreide lagere schoolopleiding. We zien in feite dat alle individuen omhoog kijken op de opleidingschaal, dan wel dat ze alleen gewicht hechten aan hun eigen opleidingsklasse. Individuen met een universitaire opleiding hechten dientengevolge alleen gewicht aan hun eigen opleidingsklasse. Dat betekent dus dat deze

8) De dan gepresenteerde theorie is ontwikkeld in A. Kapteyn, *A theory of preference formation*, Proefschrift, Leiden, 1977.

9) Een volledig verslag is te vinden in: A. Kapteyn, B. M. S. van Praag en F. G. van Herwaarden, *Individual welfare functions and social reference spaces*, Rapport 76.01, Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Publieke Sector, RU Leiden, 1976. Een korter verslag zal dit jaar verschijnen in *Sociologica Neerlandica*.

10) Deze 23% is een schatting die betrekking heeft op gezinshoofden tot 65 jaar. Mensen boven de 65 zijn uit de steekproef verwijderd omdat het er zeer weinig waren en ze bovendien zeer atypische kenmerken vertoonden (ze waren meestal rijk en hadden een hoog opleidingsniveau).

11) De gepresenteerde gewichten zijn natuurlijk statistische schattingen, die onderhevig zijn aan fouten (de standaardfouten staan tussen haakjes). De waarden 0 en 1 van de gewichten zijn grenswaarden die aangeven dat de schattingen in het iteratieve maximum likelihood programma convergeerden naar respectievelijk 0 en 1. In dat geval is het niet mogelijk een standaardfout te berekenen.

Tabel 2. Partiële referentiegewichten en frequenties van sociale kenmerken

a. Opleiding	1	2	3	4	
1. Lager onderwijs	1 (-)	0 (-)	0 (-)	0 (-)	
2. Uitgebreid lager onderwijs	0 (-)	0,68 (0,13)	0,24 (0,10)	0,07 (0,03)	
3. Middelbaar onderwijs	0 (-)	0 (-)	0,62 (0,11)	0,38 (0,04)	
4. Universitair onderwijs	0 (-)	0 (-)	0 (-)	1 (-)	
Frequentie	0,61	0,23	0,12	0,04	
b. Werkomgeving	1	2	3		
1. In loondienst	0,81 (0,01)	0,15 (0,01)	0,04 (0,02)		
2. Zelfstandig	0,26 (0,15)	0,50 (0,13)	0,24 (0,08)		
3. Niet werkzaam	0,81 (0,04)	0,08 (0,00)	0,11 (0,04)		
Frequentie	0,82	0,08	0,10		
c. Beroep	1	2	3	4	5
1. Blauwe boord	0,96 (0,02)	0 (-)	0 (-)	0 (-)	0,04 (0,02)
2. Administratief	0 (-)	0,27 (0,26)	0,52 (0,24)	0,18 (0,08)	0,03 (0,03)
3. Lager/middelbaar leidinggevend	0 (-)	0,11 (0,10)	0,59 (0,12)	0,26 (0,12)	0,04 (0,02)
4. Onderwijs, vrije beroepen	0 (-)	0,03 (0,04)	0,07 (0,14)	0,87 (0,16)	0,04 (0,02)
5. Niet werkzaam	0,31 (0,02)	0,11 (0,02)	0,20 (0,01)	0,28 (0,02)	0,11 (0,04)
Frequentie	0,29	0,10	0,21	0,30	0,10
d. Urbanisatiegraad	1	2			
1. Minder dan 50.000 inwoners	1 (-)	0 (-)			
2. 50.000 inwoners of meer	0,64 (0,23)	0,36 (0,23)			
Frequentie	0,57	0,43			
e. Leeftijd	1	2	3	4	
1. Jonger dan 25	0,89 (0,06)	0,05 (0,03)	0,03 (0,02)	0,03 (0,01)	
2. 25 jaar t/m 34 jaar	0,16 (0,08)	0,79 (0,07)	0,03 (0,03)	0,02 (0,01)	
3. 35 jaar t/m 49 jaar	0,06 (0,02)	0,26 (0,09)	0,65 (0,09)	0,04 (0,04)	
4. 50 jaar t/m 64 jaar	0,03 (0,01)	0,12 (0,04)	0,39 (0,12)	0,45 (0,15)	
Frequentie	0,07	0,24	0,36	0,32	
f. Geografie	1	2			
1. Buiten de Randstad	0,93 (0,16)	0,07 (0,16)			
2. Utrecht, Zuid- en Noord-Holland	0,56 (0,21)	0,44 (0,21)			
Frequentie	0,53	0,47			

individuen zich in hun inkomenswaardering niets aantrekken van het inkomen van anderen die een lagere opleiding hebben genoten.

Op vergelijkbare wijze kunnen de andere deeltabellen van tabel 2 worden geïnterpreteerd. Met betrekking tot „werk-omgeving” zien we dat loontrekkers een relatief hoog gewicht geven aan de zelfstandigen en een relatief laag gewicht aan de niet-werkenden (in vergelijking tot het aandeel van deze groepen in de bevolking).

Bij „beroep” zien we dat mensen in de administratieve beroepen een betrekkelijk groot gewicht toekennen aan het lager en middelbaar leidinggevend personeel (hun superieuren?).

Opvallend bij „urbanisatiegraad” is het feit dat inwoners van kleinere plaatsen alleen refereren aan mensen uit dezelfde categorie, terwijl de inwoners van de grote steden hun stadgenoten zelfs een kleiner gewicht geven dan overeenkomt met hun aandeel in de bevolking.

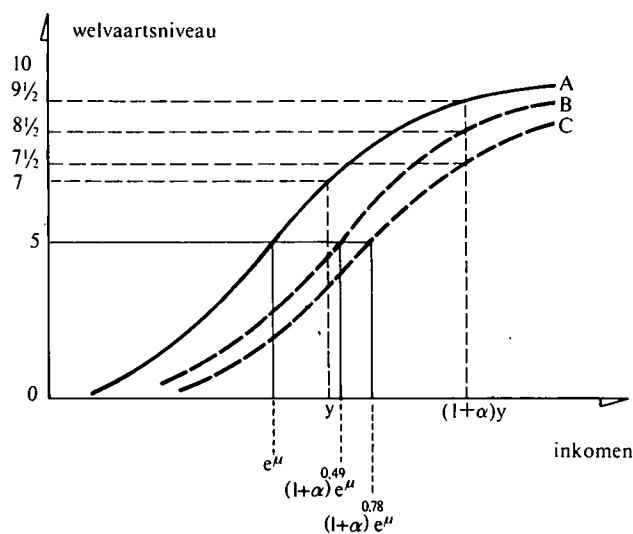
De resultaten voor „leeftijd” vertonen een sterke neiging om veel gewicht te geven aan jongeren. Men zou dit, enigszins stoutmoedig, kunnen opvatten als een weerspiegeling van het feit dat de jongeren in onze maatschappij meer en meer „trendsetters” worden.

De resultaten voor „geografie” ten slotte, bevestigen de eerdere uitkomsten met betrekking tot urbanisatiegraad. Individuen buiten de Randstad geven meer gewicht aan hun eigen klasse dan degenen die binnen de Randstad wonen.

5. Sociale referentiegroep en inkomenswaardering

Onze schatting van de preference drift bedraagt 0,49 (met standaardfout 0,01), terwijl de reference drift op 0,29 (standaardfout 0,03) geschat is. De betekenis van preference drift en die van reference drift samen kunnen worden geïllustreerd aan de hand van figuur 3.

Figuur 3. Illustratie van de werking van preference drift en reference drift

Bezie een individu met inkomen y en WFI A. Stel dat hij op een zeker moment een inkomensstijging verwacht met een factor $(1 + \alpha)$. Zijn huidige inkomen waardeert hij met een 7. Het verwachte toekomstige inkomen $y(1 + \alpha)$ is een flink stuk hoger en wordt dan ook gewaardeerd met een $9\frac{1}{2}$. Wanneer het individu echter de inkomensverhoging daadwerkelijk ontvangt dan veroorzaakt de preference drift een verschuiving van zijn WFI naar rechts, laten we zeggen naar positie B. Aangezien we de preference drift op 0,49 geschat hebben, verschuift het mediaaninkomen van e^{μ} tot $(1 + \alpha)^{0,49} \cdot e^{\mu}$. Ex

medewerker bedrijfscontacten

De provincie Utrecht vraagt ten behoeve van het ter griffie in te stellen bureau bedrijfscontacten Utrecht een medewerker bedrijfscontacten vac. nr. 901.

De nieuw aan te stellen medewerker zal zich in hoofdzaak bezighouden met:

- de begeleiding van en informatieverstrekking aan bedrijven met problemen in de sfeer van de vergunningprocedures bij vestiging, uitbreiding, wijziging en verplaatsing van bedrijfsactiviteiten;
- het vervullen van een wegwijsfunctie in de ambtelijke wereld ten behoeve van de bedrijven;
- het intensiveren van de provinciale bemiddeling ten behoeve van individuele bedrijven in moeilijkheden waarbij werkgelegenheid verloren gaat of dreigt te gaan.

Gevraagd:

- kennis van en gevoel voor de problematiek van het bedrijfsleven;
- opleiding ten minste HBO-niveau;
- zeer goede contactuele eigenschappen;

- enige jaren ervaring in een beleidsvoorbereidende functie in de overheidsfeer.

Het bureau bedrijfscontacten zal bij wijze van proef worden gekoppeld aan het bureau economische zaken van de afdeling financiën en economische zaken, welk bureau de beleidsadviesering voor gedeputeerde staten op het gehele terrein van de sociaal-economische ontwikkeling verzorgt.

Tot de selectieprocedure kan mede een psychologisch onderzoek behoren.

Het salaris is afhankelijk van leeftijd en ervaring en bedraagt bij indiensttreding tot f 4.335,- bruto per maand.

Een salaris van f 4.642,- behoort t.z.t. tot de mogelijkheden. De provincie kent voorts een aantal goede secundaire arbeidsvoorwaarden.

Belangstellenden voor deze functie wordt verzocht hun sollicitatie, met vermelding van vacaturenummer, in te zenden aan het hoofd van de afdeling personeelszaken en organisatie, postbus 18100, 3501 CC Utrecht.

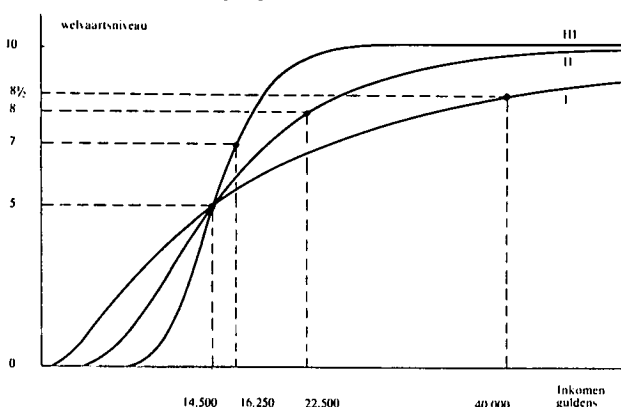
post valt het nieuwe inkomen tegen. De waardering blijkt nog slechts $8\frac{1}{2}$ te bedragen.

De inkomensstijging valt nog eens extra tegen indien alle andere mensen in de SRG er ook een factor $(1+\alpha)$ in hun inkomen op vooruitgaan. Dan schuift ten gevolge van de reference drift het mediaaninkomen extra naar rechts met een factor $(1+\alpha)^{0,29}$ en de totale verschuiving bedraagt dan $(1+\alpha)^{0,78}$. De WFI is dan in positie C. Het individu blijkt zijn nieuwe inkomen nu nog slechts met een $7\frac{1}{2}$ te waarderen.

Door het meeschuiven van het mediaaninkomen met het eigen inkomen en het gemiddeld inkomen in de SRG, valt het welvaartseffect van inkomensstijging dus flink tegen. Indien de WFI niet zou meeschuiven, zou een inkomensstijging met een factor $(1+\alpha)^{0,22}$ dezelfde welvaartsverhoging hebben betekend als de bovenbeschreven inkomensstijging met een factor $(1+\alpha)$. Anders gezegd: als gevolg van de gezamenlijke werking van preference drift en reference drift lekt van elke algemene inkomensstijging 78% weg.

Ten slotte besteden we aandacht aan de determinanten van σ . Het blijkt dat indien de spreiding van inkomens in iemands SRG toeneemt met 1%, σ^2 toeneemt met 0,53 (standaardfout 0,10). De betekenis hiervan wordt toegelicht door figuur 4.

Figuur 4. Illustratie van het verband tussen σ en de spreiding van inkomens in de SRG

We bezien een individu A wiens inkomen, f. 14.500 per jaar, gelijk is aan zijn mediaaninkomen. Hij waardeert zijn inkomen dus met een 5. Zijn WFI is de curve I in figuur 4. Een individu B in A's SRG heeft een inkomen van f. 40.000. Volgens A's WFI I leidt een inkomen van f. 40.000 tot een waardering van $8\frac{1}{2}$. Het is niet verbazingwekkend dat individu A enigszins ontevreden is over de inkomensverdeling.

Stel dat (bijvoorbeeld wegens politieke pressie van individu A) de belastingprogressie toeneemt. Individu B die eerst een netto inkomen had van f. 40.000 ziet dat nu dalen tot f. 22.500. Als gevolg van de gelijkere inkomensverdeling in zijn SRG daalt echter ook de welvaartsgevoeligheid σ van individu A. Als gevolg daarvan verandert zijn WFI in curve II. Volgens deze nieuwe curve worden inkomensverschillen veel sterker gepercipieerd dan voorheen. Met name de waardering met een 8 van een inkomen van f. 22.500 brengt individu A tot de conclusie dat het nog steeds ongelijk verdeeld is in de wereld. Hij kan natuurlijk opnieuw politieke actie ondernemen, als gevolg waarvan B's inkomen daalt, laten we zeggen tot f. 16.250. De WFI van A verandert nu echter in curve III, zodat hij f. 16.250 met een 7 waardeert en waarschijnlijk vindt hij de welvaartsverdeling in zijn SRG nog steeds te ongelijk.

Het belang van het voorbeeld zit hem daarin, dat een afnemende ongelijkheid van inkomens blijkt te leiden tot steeds steilere WFI's. Dientengevolge worden inkomensverschillen die vroeger als gering werden beschouwd nu plotseling als aanzienlijk ervaren. Dit kan een verklaring vormen van het op het eerste gezicht paradoxale feit dat bij het afnemen van de inkomensongelijkheid in Nederland de publieke aandacht

Vintaf-II en de werkloosheid

PROF. DR. TH. VAN DE KLUNDERT

Inleiding

In *ESB* van 8 november 1978 leveren J. N. F. Bakker, J. W. van Deth, P. A. G. Lansbergen en T. I. M. van Tongeren kritiek op het Vintaf-II model. De auteurs zijn van mening, dat dit model een nog grotendeels experimenteel karakter heeft, waardoor speculatieve elementen een dominerende rol gaan spelen in de discussies over het te voeren economische beleid.

De kwalificatie experimenteel verwijst naar de noodzaak van verdere proefnemingen langs dezelfde lijn. Bakker c.s. zijn echter van mening, dat het model als zodanig niet deugt. Het zou te zeer berusten op keynesiaanse pijlers, die door de tand des tijds zijn aangetast. Daarenboven hebben zij ernstige bezwaren tegen de gekozen specificatie van de produktiestructuur.

Een dergelijke opstelling vereist goede argumenten, die naar ik vrees niet worden gepresenteerd. Een commentaar is om die reden op zijn plaats. Daarbij beperk ik mij tot de hoofdzaken en ga met name voorbij aan de beschouwingen over diverse beleidsalternatieven, die aan de besprekingen van de veronderstellingen in het model voorafgaan.

Theorie en empirie

In de paragraaf gewijd aan de CPB-modellen signaleren Bakker c.s. een zeker eerherstel voor de klassieke theorie. In dit verband noemen zij het monetarisme en de neo-klassieke groeitheorie. Vervolgens heet het: „Deze theoretisch belangrijke veranderingen zijn grotendeels langs het CPB heengegaan” (blz. 1146, 1e kolom). De auteurs illustreren deze uitspraak op de volgende manier. Gesteld wordt dat de CPB-modellen op „neo-keynesiaanse” uitgangspunten berusten. Vervolgens wordt een aantal zaken door elkaar gehaald om deze uitspraak te adstrueren en om aan te tonen dat het „neo-keynesianisme” niet langer op de actualiteit stoelt, waaruit zou volgen dat het Vintaf-model beter kan eclipsen. Nu is het niet duidelijk wat de auteurs onder de term „neo-keynesianisme” als zodanig verstaan, maar ook zonder deze voorkennis loont het de moeite hun argumenten kritisch te bezien.

De keuze van een jaargangenmodel met vaste technische coëfficiënten om de produktiestructuur op macro-economisch niveau te beschrijven heeft niets te maken met trouw aan het „neo-

keynesianisme”, zoals de auteurs vermoeden. De keuze van de vorm van de produktiefunctie wordt ingegeven door empirische overwegingen. Gekozen wordt voor een vorm, waarin de realiteit op adequate wijze kan worden beschreven. Dat is niets nieuws en het geldt voor alle toegepaste relaties. Indien kan worden aangetoond, dat de Cobb-Douglas produktiefunctie het in de Nederlandse situatie beter doet, verdient deze functie de voorkeur. Voor dit kan worden aangetoond, moet wel eerst de kapitaalgoederenvoorraad zijn gemeten. In het jaargangenmodel wordt dit gelijktijdig gedaan met de schatting van de parameters, hetgeen zo zijn charme heeft. Overigens zou „trouw” aan het keynesianisme best kunnen inhouden, dat men een Cobb-Douglas-functie ten tonele voert. De produktiefunctie met twee homogene factoren en een oneindig aantal technieken vormt zowel een onderdeel van het standaard macro-model voor de korte termijn als van het neo-klassieke groeimodel, dat dient voor de bestudering van de problematiek van kapitaalaccumulatie in een wereld gekenmerkt door een persistent bestedingsevenwicht 1).

Bakker c.s. vermelden een aantal verschijnselen, die erop zouden wijzen dat het keynesianisme aan actualiteit heeft ingeboet. Het gaat hierbij om kosteninflatie, al dan niet ontstaan door afwenteling van collectieve lasten, vermindering van de arbeidsmobiliteit en wijzigingen in de categoriale inkomensverdeling. Met loonkosteninflatie heeft het keynesianisme niet zoveel moeite. Het komt mij voor, dat de monetaristen met dit fenomeen meer problemen hebben. Een „hoge mate van arbeidsmobiliteit”

1) Zie b.v. S. T. Turnovsky, *Macroeconomic analysis and stabilization policy*, Cambridge, 1977.

voor inkomensverdelingskwesties steeds groter wordt.

Een soortgelijke interpretatie kan ten slotte worden gegeven van het positieve verband tussen de welvaartsgevoeligheid enerzijds en de afstand tussen iemands mediaaninkomen en het gemiddeld SRG-inkomen anderzijds. Hoe verder e^M van dit gemiddeld inkomen afligt des te groter wordt σ , zodat in welvaartstermen het verschil juist niet zo sterk gepercipieerd wordt. Het individu beschermt als het ware zich zelf door de gevoeligheid van de perceptie aan te passen aan de omvang van de gepercipieerde verschillen.

6. Besluit

In essentie zijn de gevonden resultaten de kwantificering van het triviale feit dat individuen niet in een vacuüm leven, maar hun normen en waarden ontleen aan wat zij gedurende hun leven meemaken. Daar de waarderingen van individuen afhangen van hun omstandigheden wordt beleidsvoering gecompliceerd. Neem bijvoorbeeld economische groei. Indien

WFI's voor eens en voor altijd gegeven zijn, dan is het duidelijk dat algemene inkomensstijgingen bijdragen aan de individuele inkomenswaardering. Nu volgens ons onderzoek WFI's niet constant zijn, moeten de welvaartseffecten van economische groei met wat meer reserve bezien worden. Komende week zal door twee van de auteurs in *ESB* een studie worden gepresenteerd waarin, op basis van het hier ontwikkelde model, de welvaartseffecten van inkomensherverdeling en economische groei kwantitatief worden vergeleken.

We hebben al eerder aangegeven dat de verklaring van individuele WFI's uit het huidige inkomen en uit de inkomensverdeling in de SRG niet volledig is. Ook ervaringen in het verleden beïnvloeden iemands WFI. Over twee weken zal in *ESB* een studie worden gepresenteerd waarin ook een dynamische verklaring van WFI's wordt gegeven.

B. M. S. van Praag
A. Kapteyn
F. G. van Herwaarden

(blz. 1146, 2e kolom) is kenmerkend voor de meeste theoretische modellen of die nu neo-klassiek dan wel keynesiaans zijn. Dat de keynesiaanse theorie een „min of meer constante categoriale inkomensverdeling” (blz. 1147, 1e kolom) veronderstelt, is nieuw voor mij. Kaldor heeft weliswaar aangetoond, dat bij een gegeven investeringsquote en verschillende spaaringsneigingen van loontrekkers en kapitaal-eigenaren de categoriale verdeling bepaald is, maar dat is een ander verhaal dan de veronderstelling van een „min of meer constante categoriale verdeling”.

Wat heeft deze kritiek of vermeende kritiek op het keynesiaans met het Vintaf-model te maken? Naar mijn mening zeer weinig. De prijzen worden in dit model verklaard door zowel kosten- als vraagfactoren. Met de afwenteling van de druk van de collectieve lasten op lonen wordt rekening gehouden. De categoriale inkomensverdeling is niet constant. De factor arbeid is inderdaad homogeen. Indien sprake is van een toenemende heterogeniteit op de arbeidsmarkt, verdient het aanbeveling hiermee zo mogelijk rekening te houden. Of dit aspect bij een verbetering van de modelstructuur de hoogste prioriteit dient te hebben, valt overigens nog te bezien. Er zijn zelfsprekend meer zaken, die bij een verbetering de aandacht vragen.

Los van de opmerkingen van Bakker c.s. ter zake, kan de vraag worden gesteld of er wellicht belangrijke en recente theoretische vernieuwingen zijn, die bij de constructie van CPB-modellen in onvoldoende mate zijn gehonoreerd. Hierbij kan worden gedacht aan twee belangrijke stromingen, die momenteel het beeld bepalen, te weten de *onevenwichtigheidsanalyse* en het *monetarisme*. Beide denkrichtingen leveren een bijdrage op basis van fundamentele inzichten met betrekking tot het rationeel handelen van economische subjecten. De neo-klassieke groeitheorie heeft op dit punt niets nieuws te bieden en zij verdient daarom in deze context geen vermelding.

In de onevenwichtigheidsanalyse wordt de micro-economische fundering van de keynesiaanse revolutie gepresenteerd (2). Centraal staat de gedachte, dat de prijzen op korte termijn star zijn. Positieve of negatieve vraagoverschotten hebben geen invloed op de prijzen in de periode onder beschouwing. De afloop van het ruilproces wordt dan bepaald door een of andere vorm van rantsoenering. Toegepast op het macro-economisch vlak kan men hierbij drie gevallen onderscheiden. In de situatie van keynesiaanse werkloosheid worden zowel de aanbieders van goederen als die van arbeid gerantsoeneerd. De prijs van goederen en het nominale loon zijn dan naar verhouding hoog. Klassieke werkloosheid doet zich voor, indien de vra-

gers naar goederen en de aanbieders van arbeid worden gerantsoeneerd. De prijs van goederen is dan relatief laag en het loon relatief hoog. Indien zowel de prijs van goederen als die van het loon betrekkelijk laag is, is er sprake van een situatie van onderdrukte inflatie. Het Vintaf-model spoort met deze theoretische voorstelling van zaken. De prijzen reageren wel op vraagoverschotten, maar er is geen sprake van marktruiming via een perfecte prijsflexibiliteit.

Bovenstaande visie heeft overigens ook consequenties voor de schatting van economische relaties. De observaties van economische variabelen zijn volgens deze theorie het resultaat van processen, waarbij de korte kant van de markt de transactie bepaalt, terwijl de lange kant wordt gerantsoeneerd. Dit impliceert, dat al naar gelang de omstandigheden nu eens de vraag dan weer het aanbod dominant is. Bij het schatten van de economische relaties moet derhalve een procedure worden ontwikkeld om *ex ante* relaties af te leiden uit empirisch materiaal, dat een registratie van de gebeurtenissen achteraf, ná een bepaalde rantsoenering, geeft (3). Hoewel hierbij zeker vooruitgang geboekt is, kan men in redelijkheid stellen, dat deze econometrische analyse zich nog in de experimenteerfase bevindt.

In de stroming, die met de niet geheel adequate, maar ingeburgerde term „monetarisme” wordt aangeduid, wordt juist wel uitgegaan van marktruiming via prijsflexibiliteit. Daarenboven wordt aangenomen, dat de economische subjecten rationele verwachtingen vormen. De economische subjecten kennen het model. Indien de autoriteiten, die verantwoordelijk zijn voor de economische politiek een bepaalde gedragslijn volgen, zullen de subjecten hierop anticiperen („feedback rule”), waardoor de traditionele fiscale en monetaire politiek machteloos is (4). De uitgangspunten van het monetarisme staan momenteel volop ter discussie, terwijl de toetsing aan de praktijk het nodige te wensen overlaat. Er is echter een belangrijk aspect, dat niet onvermeld mag blijven, vanwege de fundamentele implicaties ervan voor de toegepaste macro-econometrie. De geschatte parameters van econometrische modellen reflecteren voor een deel de reacties van de economische subjecten op interventies van de autoriteiten, indien aan rationele verwachtingen enige betekenis wordt toegekend (5). Dit zou een verklaring kunnen vormen voor de „parametric drift”, waarvoor nogal eens aanwijzingen worden gevonden. De consequentie van deze visie is, dat vergelijkingen van alternatieve maatregelen op basis van econometrische modellen ongeldig zijn. De economische structuur is dan immers mede afhankelijk van de politieke opties.

Het zal na de bovenstaande beschouwingen geen nadere toelichting be-

hoeven, dat de operationele CPB-modellen niet alle theoretische modificaties van de laatste tijd bevatten. Dit is ook niet mogelijk. Nieuwe ontwikkelingen in de theorie zijn niet onmiddellijk geschikt voor gebruik in de praktijk, maar zij nopen wel tot aandachtig luisteren.

Substitutie en echo-effecten

De paragraaf over produktiefuncties en substituties in het artikel van Bakker c.s. bevat een merkwaardige grafische exercitie. De auteurs zijn van mening, dat het jaargangenmodel met vaste technische coëfficiënten, zoals dat door Den Hartog en Tjan wordt toegepast op de Nederlandse economie (6), niet als een macro-economische produktiefunctie kan worden aangemerkt. Er is geen bezwaar tegen het reserveren van de term produktiefunctie voor de traditionele representatie van de technologische mogelijkheden, waarover een economie de beschikking heeft. Het afleiden van een pseudo macro-economische produktiefunctie uit het „clay-clay”-model heeft echter geen enkele zin.

De auteurs presenteren in figuur I van hun artikel een dalende curve door op de horizontale as de kapitaal-goederen-voorraad te rangschikken van oud naar jong en op de verticale as hetzelfde te doen met betrekking tot het aan jaargangen gebonden arbeidsvolume, maar nu omgekeerd van jong naar oud. Uit het dalend verloop van de curve zou volgens Bakker c.s. blijken, dat „op lange termijn kan plaatsvinden wat op korte termijn is uitgesloten: substitutie van kapitaal door arbeid” (blz. 1147, 2e kolom). Er is hier sprake van begripsverwarring. Met korte of lange termijn heeft het allemaal niets te maken. Het jaargangenmodel met vaste technische coëfficiënten vervult dezelfde functies als de traditionele produktierelaties. Aangetoond kan worden, dat de marginale produkten van arbeid en kapitaal in het jaargangenmodel dezelfde eigenschappen hebben

2) Zie b.v. R. J. Barro en H. L. Grossman, *Money, employment and inflation*, Cambridge, 1976 en E. Malinvaud, *The theory of unemployment reconsidered*, Oxford, 1977.

3) Zie R. S. G. Lenderink en J. C. Siebrand, *A disequilibrium analysis of the labour market*, Rotterdam, 1976.

4) Zie voor deze visie o.a. R. E. Lucas Jr., *Expectations and the neutrality of money*, *Journal of Economic Theory*, april 1972 en T. J. Sargent en N. Wallace, *Rational expectations and the theory of economic policy*, *Journal of Monetary Economics*, april 1976.

5) Zie R. E. Lucas Jr., *Econometric policy evaluation: A critique*, in K. Brunner (ed.), *The Phillips curve and labour markets*, *Journal of Monetary Economics*, supplement, 1976.

6) H. den Hartog en H. S. Tjan, *Investments, wages, prices and demand for labour*, *De Economist*, 1976, nr. 1/2.

als die welke volgen uit een afleiding van deze grootheden uit de gebruikelijke produktiefunctie. Attiyeh merkt naar aanleiding hiervan op: „The existence of positive but diminishing marginal products of labor and investment suggests two important results. First, the economy can accomodate investment and labor force growth in any proportion. Second, in the aggregate, competition would give both factors of production a relative income share between zero and one. The two results are exactly those which neoclassical production functions were designed to produce, yet they are obtained without assuming either *ex ante* and *ex post* substitution” 7).

Bij een extra stijging van de reële arbeidskosten worden *ceteris paribus* oude jaargangen vervangen door nieuwe. De totale kapitaalgoederenvoorraad blijft dan gelijk, maar wordt wel jonger met als gevolg dat er minder rendabele arbeidsplaatsen beschikbaar zijn. Uiteraard blijft deze conclusie geldig ingeval de opbouw van het jaargangenpatroon de sporen draagt van recessies uit het verleden. De pseudo-produktiefunctie van Bakker c.s. kan in een dergelijk geval een grillig verloop hebben, maar wat levert dat nog meer op dan een aardig plaatje? In ieder geval niet de conclusie: „Het jaargangenmodel van het CPB houdt in theorie geen rekening met de mogelijkheid van een afnemende investeringsactiviteit” (blz. 1148, 1e kolom). Deze conclusie kan evenmin worden gebaseerd op een door de auteurs genoemd artikel van Van de Klundert, waarin om illustratieve redenen wordt gewerkt met een gestadig groeipad 8). Volgens de auteurs resulteert in dit geval een horizontale lijn voor de pseudo-produktiefunctie. Kennelijk zijn zij in dit geval vergeten de arbeid over de jaargangen te cumuleren. Doet men dit wel, dan verkrijgt men een figuur met een dalende curve, zoals in het eerste geval. Om het jaargangenmodel grafisch toe te lichten zijn echter betere constructies beschikbaar.

Conjuncturele effecten zijn in het jaargangenmodel wel degelijk aanwezig. Het empirische model werkt met waargenomen investeringen over een lange periode. Overigens kan hierbij worden aangekend, dat de echo gemitigeerd wordt door de technische slijtage. Na 18 jaren is bijvoorbeeld nog 74% van de desbetreffende jaargang in bedrijf.

Het substitutie-proces in het jaargangenmodel kan worden geïllustreerd met behulp van een formule voor de elasticiteit van het aantal arbeidsplaatsen t.o.v. de reële arbeidskosten, die uit het jaargangenmodel met vaste technische coëfficiënten kan worden afgeleid. Hierbij is verondersteld, dat de productiecapaciteit ongewijzigd blijft, met andere woorden: de afgestoten kapitaalgoederen worden volledig ver-

vangen door nieuwe kapitaalgoederen. Schrijven we voor de absolute waarde van deze elasticiteit E_t , dan geldt 9):

$$E_t = \frac{1}{\mu} \cdot \left(1 - \frac{1}{(1+\mu)^{t-\nu_t}} \right) \cdot \Omega_{(t-\nu_t)} \cdot \frac{a_{\nu_t, \nu_t}}{\sum_{\tau=\nu_t}^t a_{t, \tau}}$$

Uit deze vergelijking blijkt, dat:

- de elasticiteit omgekeerd evenredig is met de groeivoet van de arbeidsbesparende technische vooruitgang, μ ;
- de elasticiteit afhankelijk is van het arbeidsvolume van de marginale (oudste) jaargang $\Omega_{(t-\nu_t)} \cdot a_{\nu_t, \nu_t}$ in relatie tot het aantal arbeidsplaatsen $\sum_{\tau=\nu_t}^t a_{t, \tau}$;
- de elasticiteit via twee uitdrukkingen een functie is van de leeftijd van de oudste jaargang ($t - \nu_t$). Via de overlevingsfractie is de elasticiteit een dalende functie van de leeftijd en via de index van de arbeidsintensiteit een stijgende functie van de leeftijd.

Aangezien bij de maximale technische levensduur de waarde van overlevingsfractie ($\Omega_{(t-\nu_t)}$) zeer klein is, is de elasticiteit bij die leeftijd vrijwel gelijk aan nul. De elasticiteit neemt toe naarmate de leeftijd van de oudste outillage in gebruik daalt, echter slechts tot een bepaald niveau; daarna daalt de elasticiteit en nadert tot nul bij lagere waarden van de economische levensduur. In het extreme geval, dat is bij een economische levensduur van 0 jaar, is de elasticiteit, zoals uit bovenstaande formule blijkt, gelijk aan nul.

Tabel. De elasticiteit van het aantal arbeidsplaatsen

t	ν_t	$t - \nu_t$	E_t
1967	1948,2	18,8	0,38
1968	1949,4	18,6	0,37
1969	1950,8	18,2	0,36
1970	1952,6	17,4	0,34
1971	1954,1	16,9	0,42
1972	1955,4	16,6	0,49
1973	1956,7	16,3	0,54
1974	1958,2	15,8	0,43
1975	1959,5	15,5	0,49
1976	1960,5	15,5	0,54
1977	1961,1	15,9	0,54

In de tabel zijn de uitkomsten weergegeven voor de jaren 1967 t/m 1977 berekend met behulp van het empirische jaargangenmodel voor de Nederlandse economie. Tevens zijn in deze tabel het bouwjaar (ν_t) en de leeftijd van de oudste jaargang ($t - \nu_t$) vermeld 10). Het verloop van E_t wordt in belangrijke mate mede bepaald door de ontwikkeling van de investeringen in het verleden. Van 1948 tot 1953 is de groei van de investeringen in outillage matig. De elasticiteit vertoont daarom tot 1971 een dalende tendens. Vanaf dit jaar volgt E_t een opgaande lijn, met dien verstande

dat het echo-effect van de conjuncturele inzinkingen in 1958 duidelijk zichtbaar is. In de spoorboekjes, die op basis van Vintaf-II worden vervaardigd, zijn de besproken effecten verwerkt. De angst van de auteurs dat over de mutaties in het aantal arbeidsplaatsen niet veel zinnigs valt te zeggen, is daarom ongegrond.

Conclusies

Op grond van de bovenstaande overwegingen ben ik geneigd te concluderen, dat de auteurs hun doel voorbijschieten. De relatie, die wordt gelegd tussen het keynesianisme en Vintaf-II is allerm minst duidelijk. In de recente literatuur spelen twee denkrichtingen, aan te duiden met de termen onevenwichtigheidsanalyse en monetarisme, een belangrijke rol. Vintaf-II bevat elementen, die corresponderen met de resultaten van de onevenwichtigheidsanalyse. Met het monetarisme heeft het model niets gemeen. Ik heb echter niet de indruk, dat de kritiek van Bakker c.s. zich hierop toespitst.

De beschrijving van de produktiestructuur met behulp van een jaargangenmodel met vaste technische coëfficiënten is minder specifiek dan de auteurs willen doen voorkomen. Dit neemt niet weg, dat met een aantal aspecten in het model geen rekening is gehouden. Niet in kapitaalgoederen belichaamde technische ontwikkeling van arbeidsbesparende aard mag wellicht niet *a priori* worden uitgesloten, maar de beschikbare empirische gegevens laten nu eenmaal niet toe beide soorten van ontwikkeling, belichaamd en niet-belichaamd, op adequate wijze te onderscheiden. Hetzelfde geldt met betrekking tot de isolering van schaafeffecten. Ook Denison, door de auteurs in dit verband ten tonele gevoerd, kan deze niet echt meten getuige zijn uitspraak: „I shall make the *specific assumption* that during the 1950-62 period the countries were operating under increasing returns

7) R. Attiyeh, Estimation of a fixed coefficients vintage model of production, *Yale Economic Essays*, vol. 7, 1967, nr. 1. Zie in dit verband ook R. M. Solow, J. Tobin, C. C. von Weizsäcker en M. Yaari, Neoclassical growth with fixed factor proportions, *Review of Economic Studies*, Vol. XXXIII, 1966.

8) Th. van de Klundert, Structurele ontwikkelingen op de arbeidsmarkt, *Maandschrift Economie*, november 1974.

9) Met dank aan Drs. H. S. Tjan voor de afleiding van deze formule en de berekeningen ten behoeve van de resultaten, vermeld in de tabel.

10) Er worden niet altijd volledige jaargangen afgestoten. Dit is met behulp van een getal achter de komma weergegeven. Zo betekent bijvoorbeeld 1948,2 dat 0,8 van jaargang 1948 en 0,2 van jaargang 1949 is genomen. Zie voor een nadere toelichting Th. van de Klundert, *Lonen en werkgelegenheid*, Leiden, 1977, blz. 30-31.

Vintaf-II en de werkloosheid, een repliek

We zijn Van de Klundert erkentelijk voor de moeite die hij heeft genomen om te reageren op ons artikel „Vintaf-II en de werkloosheid”, dat op 8 november jl. is gepubliceerd in ESB. In zijn commentaar geeft hij aan wat er volgens hem niet klopt in ons betoog en er wordt verder een aantal ontwikkelingsmogelijkheden van Vintaf-II besproken. Dit alles geeft ons de gelegenheid om enkele onderwerpen in ons artikel, die kennelijk aanleiding hebben gegeven tot misverstanden, nader toe te lichten. Ruimtegebrek verhindert evenwel een uitvoerige discussie over alle door Van de Klundert te berde gebrachte punten.

Theorie en empirie

Bij de bespreking van de voorstellen ter bestrijding van de huidige werkloosheid door kabinet en oppositie kwamen wij tot de conclusie dat op „zuiver” economische gronden geen duidelijke voorkeur voor een van beide beleidsalternatieven kan worden uitgesproken, ondanks het feit dat er met name bij de schatting van de randvoorwaarden voor de realisatie van het beleid niet onbelangrijke verschillen bestaan tussen regering en oppositie. We hebben dit verschijnsel in verband gebracht met het nog experimentele karakter van het Vintaf-model. Vervolgens zijn we ingegaan op een aantal

to scale such that a 1 percent increase in total inputs actually increased national income by 1.10 percent in the United States, 1.11 percent in the large Northwest European countries, 1.115 percent in Italy, 1.12 percent in the small European countries except Norway, and 1.13 percent in Norway” 11) (curs. v. d. K.). Erg knap, maar inderdaad onbevredigend. Overigens ben ik er voornog niet van overtuigd, dat bij een meer bevredigende kwantificering van de genoemde aspecten de winst-werkdiscussie wezenlijk zou worden beïnvloed.

Th. van de Klundert

aspecten van het model die tot nu toe in de discussie minder aandacht hadden gekregen.

Er is op gewezen dat er geen theoretische verantwoording is gegeven van de keuze van de produktiefunctie in Vintaf-II. Door ons is het vermoeden uitgesproken dat deze keuze mede zou zijn bepaald door trouw aan het neo-keynesianisme. Tevens is opgemerkt dat er op zich een aantal factoren is aan te wijzen die zorgen voor het verzwakken of wegvallen van enige belangrijke institutionele en maatschappelijke voorwaarden voor de toepassing van de neo-keynesiaanse theorie. Enkele van deze factoren spelen later direct of indirect weer een rol bij onze bespreking van de gekozen produktiefunctie en veronderstellingen uit het model.

Helaas gaat Van de Klundert voorbij aan deze bredere opzet van ons betoog en beperkt hij zich tot de bespreking van een aantal elementen die hij als hoofdzaken ziet. Voor we hier concreet op ingaan moet ons nog iets van het hart. Met onze kritiek op het ontbreken van een theoretische verantwoording van de keuze van de produktiefunctie in Vintaf-II, gecombineerd met een aantal andere bedenkingen (geen multi-sectoriële aanpak, geen monetair blok enz.), hebben wij niet de bedoeling gehad te stellen dat „het model als zodanig niet deugt” en dat „het Vintaf-model beter kan eclipseren”. Het model omvat immers nog wel iets meer dan uitsluitend een aanbodsblok. Indien wij in staat waren geweest om tot een dergelijke vergaande en finale conclusie te komen, dan spreekt het voor zich dat wij niet nagelaten zouden hebben die conclusie zelf te formuleren.

Van de Klunderts commentaar begint met een verwijt aan ons adres dat wij geen goede argumenten hebben gepresenteerd tegen de gekozen specificatie van de produktierelaties (produktie-structuur) in het model en vervolgt dan met: „De keuze van de vorm van de produktiefunctie wordt ingegeven door empirische overwegingen. Gekozen wordt voor een vorm waarin de realiteit op adequate wijze kan worden beschreven”. Dat is nu juist hetgeen wij hebben betwijfeld en waarom we hebben aangedrongen op een nader onderzoek naar het realiteitsgehalte van de gekozen produktiefunctie. Bovendien hebben wij ons afgevraagd waarom uit allerlei mogelijkheden nu juist de onderhavige produktiefunctie (een „clay-clay”-jaargangen-model met vaste technische coëfficiënten) is gekozen. De keuze van een bepaalde functie impliceert afwijzing van eventuele alternatieven. Omtrent de argumenten vóór die afwijzing, tasten we ook nu nog grotendeels in het duister. De min of meer succesvolle empirische toetsing van Vintaf-II — het oordeel hierover is zoals bekend trouwens verschillend — is op zichzelf geen voldoende argument. Het is in de praktijk van de toetsing van relaties immers wel meer voorgekomen dat het beschikbare empirische materiaal in overeenstemming kon worden gebracht met uiteenlopende theoretische inzichten.

Volgen wij evenwel verder het betoog van Van de Klundert, dan blijkt daaruit dat volgens hem de synthese tussen de neo-keynesiaanse en de neo-klassieke theorie thans zover is gevorderd dat de vorm van de produktiefunctie geen duidelijk kenmerk meer is voor de aard van een model. Neo-klassieke modellen zijn denkbaar met een produktiefunctie die uitgaat van vaste verhoudingen bij de inzet van de produktiefactoren. Dit was ons bekend en het door Van de Klundert in dit verband genoemde artikel behandelt een dergelijk geval 1). Omgekeerd kunnen neo-keynesiaanse modellen worden uitgerust met een Cobb-Douglas-produktiefunctie. Dit was ons niet bekend en Van de Klundert verwijst ons naar een recent werk van Turnovsky. Onze poging om dit na te trekken is vanwege de beperkte termijn waarop gereageerd moest worden niet gelukt en we moeten dit punt dus voorlopig laten rusten.

Wat ons er echter vooral toe heeft gebracht trouw aan het neo-keynesianisme te vermoeden bij de keuze van de produktiefunctie is het feit, dat de vraagvergelijking naar arbeid geen term(en) bevat, waarmee de reacties op veranderingen in de relatieve prijsverhouding tussen

11) E. F. Denison, *Why growth rates differ, postwar experience in nine western countries*, Washington, 1967, blz. 233.

1) Zie R. M. Solow, J. Tobin, C. C. von Weizsäcker en M. Yaari, *Neo-classical growth with fixed factor proportions*, *Review of Economic Studies*, 1966.

beide produktiefactoren vertraagd of onvertraagd worden weergegeven. Veranderingen in de relatieve prijsverhoudingen beïnvloeden slechts de vraag naar arbeid via de werking van het afstootmechanisme. Er is m.a.w. geen enkele ruimte voor directe substitutie of voor veranderingen als gevolg van wijzigingen in het tempo van de technische vooruitgang, hetgeen voor een middellange-termijnmodel vreemd is.

Voorts hebben wij gewezen op de economisch-politieke implicaties van de produktiefunctie van Vintaf-II. Het veronderstelde vaste verband tussen arbeid en kapitaal binnen een jaargang en de afwezigheid van *disembodied* technische vooruitgang, suggereert dat uitsluitend meer arbeidsplaatsen kunnen worden verkregen door meer investeringen. Een beperking van de stijging van de arbeidskosten heeft uitsluitend effect op het tempo waarmee marginale jaargangen worden afgestoten. Dat een dergelijke beperking *op zich* arbeidsintensieve produktiemethoden bevordert en organisatorische maatregelen ter besparing van arbeid kan tegenhouden en daarnaast nog extra voordelen kan brengen — versterking van de exportpositie, financiële ruimte binnen de ondernemingen om gericht onderwijs aan werknemers te geven — komt als zodanig niet in de produktiefunctie tot uitdrukking. Het is jammer dat Van de Klundert niet op deze aspecten is ingegaan.

Voor onze reactie op zijn opmerking aangaande de veronderstelde constante categoriale inkomensverdeling bij Keynes, verwijzen we ter wille van de ruimte naar een noot 2). Heel in het kort zullen we een enkel woord wijden aan de z.g. onevenwichtigheidsanalyse. Op de andere belangrijke stroming, het monetarisme, welke naast de onevenwichtigheidsanalyse door Van de Klundert wordt genoemd als recente theoretische vernieuwing, zullen we niet ingaan. Terecht merkt hij op dat onze kritiek zich niet toespit op de mogelijke bijdrage van het monetarisme 3).

De onevenwichtigheidsanalyse komt in ons betoog impliciet naar voren in de onevenwichtigheden op de arbeidsdeelmarkten, waar wij veel aandacht aan hebben besteed. Van de Klundert noemt drie gevallen van onevenwichtigheid die volgens ons *gelijktijdig* in ons land voorkomen: keynesiaanse werkloosheid (diverse sectoren waar sprake is van overinvesteringen); klassieke werkloosheid (diverse subsectoren van de bouw en metaalnijverheid) en onderdrukte inflatie (diverse sectoren die te maken hebben met een straf prijsbeleid). Ongewijfeld zijn de effecten hiervan in het Vintaf-model verwerkt doch het komt ons voor dat er met het globale resultaat niet veel te beginnen is. Vandaar ons pleidooi voor een multi-sectoriële aanpak en onze kritiek op de veronderstelde homogeniteit van arbeid.

Merkwaardige exercities, substitutie en echo-effecten

Met het doel aan te geven dat er in Vintaf-II geen macro-economische produktiefunctie in de gebruikelijke zin van het woord aanwezig is, dat de investeringsgeschiedenis de grenzen stelt aan het saldo van het aantal arbeidsplaatsen bij de vervanging van een jaargang en dat elke koppeling van de loonkosten aan het saldo (via de afstootconditie) riskant is als de investeringsgeschiedenis niet exact bekend is, daarom kozen we in onze paragraaf over produktiefuncties en substituties, via de figuren 1 t/m 3, voor een niet gebruikelijke presentatie van het jaargangenmodel. Eigenlijk hadden we kunnen volstaan met figuur 2 als het meest algemene geval. Mede om didactische redenen zijn we echter uitvoeriger geweest.

Van de Klundert merkt naar aanleiding van deze presentatie op dat het afleiden van een pseudo macro-economische produktiefunctie uit het „clay-clay“-model geen enkele zin heeft, dat de pseudo-produktiefunctie van Bakker c.s. slechts een aardig plaatje oplevert en dat wij bij de interpretatie van figuur 3 (in relatie tot figuur 1) vergeten zijn de arbeid over de jaargangen te cumuleren. Helaas moeten we opmerken dat Van de Klundert, ondanks onze uitvoerige toelichting, onze grafische exercitie niet heeft begrepen. Hij meent dat wij in figuur 1 op de horizontale as de kapitaal-goederenvoorraad rangschikken van oud naar jong en op de verticale as hetzelfde doen met betrekking tot het aan jaargangen gebonden arbeidsvolume, maar dan van jong naar oud. Dit laatste is niet doelmatig omdat het onderscheid tussen „jonge“ en „oude“ jaargangen door de impliciete veronderstellingen omtrent de homogeniteit en de mobiliteit van de arbeid weinig zin heeft. Een „clay-clay“-jaargangenmodel laat immers substitutie tussen arbeiders binnen en tussen de jaargang toe, dit in tegenstelling tot substitutie tussen arbeiders en kapitaalgoederen. Wij rangschikken echter uitsluitend jaargangen op grond van de exogeen gedachte mechanisatiegraad. Weergegeven is slechts wat er kan gebeuren als het investeringsvolume van jaar op jaar willekeurig toeneemt. Aan de constructie van de figuren ligt een redenering ten grondslag waarvan het resultaat het arbeidsvolume per jaargang is.

Wij gebruiken de term „pseudo macro-economische produktiefunctie“, om niet de suggestie te wekken dat er sprake zou zijn van een produktiefunctie, doch dat veeleer een expansiepad was ontstaan (blz. 1147). De exogeen bepaalde mechanisatiegraad laat daarbij op lange termijn substitutie van arbeid door kapitaal toe. Terecht wijst Van de Klundert erop dat het verwarrend is in dit verband de termen

lange en korte termijn te introduceren. We hadden beter de termen direct of indirect kunnen gebruiken 4). Met „lange termijn“ wordt hier bedoeld dat een investering in een bepaald jaar eerst na een gemiddelde periode van lange duur zal worden afgestoten en zal worden vervangen door een nieuwe jaargang die relatief minder arbeid vergt. We zien hierbij geen strijdigheid met de door Van de Klundert opgevoerde bevindingen van Attijeh.

Als gevolg van recessies in het verleden ontstaat in figuur 2 een pseudo-produktiefunctie met een grillig verloop. M.a.w. er wordt aangegeven wat er gebeurt indien de investeringsgeschiedenis van de kapitaal-goederenvoorraad een onevenwichtig verloop heeft. Wij hebben niet gesteld dat het CPB in het empirische model geen rekening houdt met conjuncturele effecten. We waren ons ervan bewust dat het cijfermateriaal perioden van recessie en hoogconjunctuur omvat. Het ging ons echter in de eerste plaats om het theoretische model. Onze presentatie is vooral bedoeld om aan te geven dat de investeringsgeschiedenis de grenzen stelt aan het saldo van het aantal arbeidsplaatsen bij de vervanging van een jaargang en dat elke koppeling van de arbeidskosten aan dit saldo via de afstootconditie riskant is als de investeringsgeschiedenis van de af te stoten jaargang daaraan niet

2) H. G. Johnson, *The theory of income distribution*, Londen, 1973, blz. 199. Hier wordt betoogd dat de verdelingstheorie van Keynes in de *General theory* in feite (neo-) klassiek is. K. K. Kurihara wiist eveneens op de constante inkomensverdeling op de korte termijn in de *General theory*. Vergelijk daarmee de belangrijke wijzigingen in de categoriale inkomensverdeling in ons land van 1969-71 en van 1973-75, bijvoorbeeld met de arbeidsinkomensquote als maatstaf. Zie respectievelijk K. K. Kurihara (ed.), *Post Keynesian economics*, daaruit Distribution, employment and secular growth, Londen, 1955, blz. 251 e.v.; *Centraal economisch plan 1978*, blz. 324/325. De opvattingen van Kaldor waarnaar Van de Klundert verwijst en die in dit verband eigenlijk niet ter zake doen, hebben trouwens veel kritiek geooft van o.a. Johnson en van J. Pen, *Income distribution*, Londen, 1971, blz. 188/189.

3) Dat wil niet zeggen dat wij het eens zijn met zijn visie omtrent deze mogelijke bijdrage. Zie b.v. P. Korteweg en P. D. van Loo, *The market for money and the market for credit*, Leiden, 1977.

4) Wat daar precies mee wordt bedoeld blijkt uit het volgende citaat: „In het model is geen plaats voor *directe* substitutie tussen outillage en arbeid. Dit geldt zowel voor bestaande als voor nieuwe nog te creëren jaargangen. Wel is langs *indirecte* weg substitutie mogelijk doordat marginale jaargangen (...) vernield worden vervangen“. Zie H. den Hartog, Th. C. M. J. van de Klundert en H. S. Tjan, *De structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in macro-economisch perspectief*, preadvies Vereniging voor de Staatshuishoudkunde, 1975, blz. 57. Zie eveneens: H. den Hartog en H. S. Tjan, *Investeringen, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen*, Occasional papers, CPB, Den Haag, 1974.

gerelateerd wordt. Van de Klundert gaat in essentie hieraan voorbij hoewel hij er op een aparte manier weer wel op ingaat.

In het laatste deel van zijn commentaar stelt hij namelijk dat conjuncturele effecten in het jaargangenmodel wel degelijk aanwezig zijn. Direct daarop illustreert hij het substitutieproces met gebruikmaking van de vooronderstelling dat de productiecapaciteit ongewijzigd blijft. M.a.w. de afgestoten kapitaalgoederen worden volledig vervangen door nieuwe kapitaalgoederen. Gezien de definitie van de berekende elasticiteit uit de tabel kunnen alleen zuivere echo-effecten worden opgenomen en moet er worden geabstraheerd van ruimer opgevatte conjuncturele effecten. Deze treden op indien bijvoorbeeld de substitutie van kapitaalgoederen niet onmiddellijk plaatsvindt na de afstoting. Als de kapitaalgoederenvoorraad constant wordt gedacht, is het daarmee tevens uitgesloten dat inzinkingen uit het verleden (b.v. 1958) niet zichtbaar zouden worden. Ter ondersteuning van die stelling behoeven geen berekeningen te worden opgevoerd. Eerst wordt zodoende ons belangrijkste bezwaar weggedefinieerd en vervolgens worden onze bedenkingen ongegrond verklaard.

Dat wil niet zeggen dat het berekenen van een coëfficiënt zoals door Van de Klundert is gedaan, niet zinvol zou zijn. Er zal dan echter wel een andere definitie

moeten worden gekozen, waarbij een belangrijk gegeven als de productiecapaciteit en de veranderingen daarin, niet onder een „ceteris paribus“-clausule worden gebracht.

Tot slot dit 5). Waarom is niet aangegeven hoe de in het commentaar gepresenteerde formule is afgeleid en hoe alle gebruikte symbolen zijn gedefinieerd? Waarom verschilt de in de tabel gepresenteerde leeftijd van de oudste jaargang van eerdere berekeningen, toen ook al gebruik werd gemaakt van „het empirische model van de Nederlandse economie“ 6)?

Slot

In het begin van onze repliek hebben we aangegeven dat Van de Klundert geen recht doet aan de bredere opzet van ons artikel. Los daarvan blijven we van mening dat het productieblok in Vintaf-II, door het ontbreken van voldoende substitutiemogelijkheden tussen arbeid en kapitaal als gevolg van relatieve prijswijzigingen op middellange termijn, in wezen als neo-keynesiaans van opzet moet worden beschouwd. Tevens zien wij geen aanleiding om de conclusie te wijzigen, dat het voor ons geen uitgemaakte zaak is dat de combinatie van de Leontief-productiefunctie met de jaargangenbenadering de noodzakelijke

hechte basis vormt voor economisch-politieke beslissingen (blz. 1149, te kolom).

Deze conclusie is zeker niet geschokt door de kritiek van Van de Klundert op onze grafische exercities. Deze mist trefzekerheid omdat hij onze procedure onjuist interpreteert. Ook ons belangrijke punt, dat er onvoldoende aandacht is voor conjuncturele effecten in het model, wordt niet weerlegd door een illustratieve berekening waarin deels van dit punt wordt geabstraheerd. Zijn berekening van een coëfficiënt ten slotte is, mits anders van opzet, zeker zinnig te noemen.

J. N. F. Bakker
J. W. van Deth
P. A. G. Lansbergen
T. I. M. van Tongeren

5) In de tekst zijn we voorbij gegaan aan de opmerking van Van de Klundert in zijn conclusie over schaal-effecten. We willen hierover slechts het volgende opmerken. Schaal-effecten binnen de jaargang zijn weliswaar moeilijk meetbaar maar het gaat ons te ver om als alternatief van de methode-Denison a priori te veronderstellen dat er geen schaal-effecten zijn.

6) Vergelijk hiervoor H. den Hartog en H. S. Tjan, *ibid.* (tabel 2) en de nu door Van de Klundert gegeven cijfers in zijn tabel. De verschillen in levensduur zijn aanzienlijk (gem. afwijking 1,14 jaar; alle afwijkingen in dezelfde richting).

Vacatures

ESB van 24 januari

Functie: Blz.:

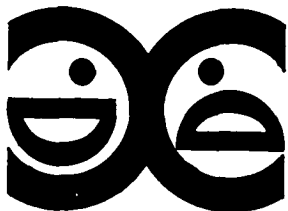
ESB van 10 januari

Market Research functionaris voor de hoofdafdeling Commerciële Zaken van de Bankgirocentrale BV te Amsterdam	56
Econoom voor één jaar bij het Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO te Leiden	56
Statisticus (m/v) bij het Gemeenschappelijk Administratiekantoor te Amsterdam	II
Statistisch medewerker bij het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf te Den Haag	III
Econometrist/kwantitatieve econoom (m/v) bij het Maritiem Economisch Research Centrum van het Nederlands Maritiem Instituut te Rotterdam	IV

ESB van 17 januari

Eerstegraads docent in de vakken Bedrijfsadministratie en Bedrijfsconomie (26 lessen) bij de Gemeentelijke Hogere Economische School „J. van Zwijndrecht“ te 's-Gravenhage	77
Hoofd afdeling begrotingsuitvoering (m/v) t.b.v. de Directie Financiën van het Ministerie van Economische Zaken te Den Haag	II
Medewerker (m/v) t.b.v. de Directie Financiën van het Ministerie van Economische Zaken te Den Haag	II
Medewerker (m/v) bij het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven te Den Haag	II

Medewerk(st)er bij de Subfaculteit Maatschappijgeschiedenis, behorende tot de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam	92
Economisch medewerk(st)er op academisch niveau bij de stafafdeling voor onderzoek en advies van het Nederlands Christelijk Instituut voor Volkshuisvesting (NCIV) te De Bilt	94
Gespecialiseerde vertalers (Nederlands, Frans, Duits, Engels, Italiaans of Deens) op een van de volgende vakgebieden: landbouw, diergeneeskunde, chemie, wis- en natuurkunde, informatica, techniek e.d., rechten of economie bij de Commissie van de Europese Gemeenschappen te Brussel of Luxemburg	103
Stafmedewerker sociaal-economische vraagstukken (m/v) en een stafmedewerker bedrijfseconomische vraagstukken (m/v) t.b.v. het Directoraat-Generaal voor de Milieuhygiëne, afd. Economische Zaken en Beleidsontwikkeling van het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne te Leidschendam.	104
Bedrijfseconoom (m/v) t.b.v. de Directie Organisatie van de Belastingdienst van het Ministerie van Financiën te Den Haag	104
Econoom voor de afdeling Sociaal-Economische Aangelegenheden (SEA) van het secretariaat van de Sociale Verzekeringsraad te Den Haag	II
Hoofd stafafdeling analyse methode en statistiek (m/v) t.b.v. het Directoraat-Generaal voor Industrie, Directie Algemeen Industrie Beleid van het Ministerie van Economische Zaken te Den Haag	III
Hoofd financieel beheer en administratie bij de Coöperatieve Apothekers Vereniging „De Onderlinge Pharmaceutische Groothandel“ U.A. te Utrecht	III
Economisch planoloog (m/v) op de afdeling Gemeentelijke plannen van de planologische dienst van het provinciaal bestuur van Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch	IV

De rol van de overheid in verschillende verdelingsprocessen

De WRR over sociale ongelijkheid

DRS. W. A. ARTS

Als sociologen over sociale ongelijkheid spreken, gebruiken ze meestal de term sociale stratificatie. Met sociale stratificatie wordt het verschijnsel aangeduid dat de samenleving een zekere ge-laagdheid vertoont. De verschillende sociale lagen bestaan dan uit een verzameling van min of meer gelijk getaxeerde sociale posities. Op die manier is er in iedere samenleving die gekenmerkt wordt door een zekere mate van arbeidsverdeling een bepaalde rangorde te onderkennen, waarbij het prestige van iemands sociale positie veelal het indelingscriterium vormt.

Het is eigenlijk pas na de Tweede Wereldoorlog dat de Nederlandse sociologen belangstelling aan de dag gingen leggen voor het verschijnsel van de sociale stratificatie in de Nederlandse samenleving. Het is vooral het verschijnen van Van Heeks *Stijging en daling op de maatschappelijke ladder* uit 1945 geweest, dat de aanleiding heeft gevormd tot het ontstaan van die belangstelling. In het voorwoord van dat boek ligt al een heel onderzoekprogramma besloten. Aan Van Heeks persoonlijkheid is het te danken, dat dit programma ook inderdaad verwezenlijkt is in een flink aantal onderzoeken van wat wel de Leidse School wordt genoemd 1).

Bij Van Heek werd sociale stratificatie steeds gerelateerd aan sociale mobiliteit. Hij was dan ook vooral geïnteresseerd in de factoren welke de open neerwaartse loopbaan van het individu in onze hedendaagse samenleving bepalen. Omdat in die, als hoogkapitalistisch omschreven samenleving het beroep hierbij van zeer grote betekenis is, deed hij onderzoek naar de Nederlandse beroepenhiërarchie. Aanvankelijk verrichtten hij en een aantal anderen slechts plaatselijke studies. Later volgde echter grootscheeps onderzoek op nationale schaal. Een van de resultaten van dat onderzoek is de bekende Nederlandse beroepsprestigeladder.

Ook in andere Europese landen werd, onder auspiciën van de International Sociological Association, in de jaren vijftig onderzoek verricht naar maatschappelijke ge-laagdheid en stijging en

daling op de maatschappelijke ladder. Het is vooral door toedoen van Van Heek en zijn Leidse School dat Nederland hierbij voorop liep. Deze bloeiperiode duurde tot het begin van de jaren zestig. Daarna raakte de aandacht voor de beroepenstratificatie op de achtergrond. Bij de bestudering van sociale ongelijkheid werd nu veeleer macht dan prestige als indelingscriterium gehanteerd. Dat betekende een verschuiving van beroepenhiërarchie naar de studie van elites, participatie in beslissingen e.d. Hoewel hij zich met problemen van stratificatie en mobiliteit bleef bezighouden, trad er ook bij Van Heek zelf een lichte verschuiving in zijn belangstelling op. In het zogenaamde „Talentedproject” (1968) lag de nadruk, duidelijker dan in de eerdere studies, op het probleem van de ongelijkheid van kansen. De vraag was daarbij vooral wat nu de oorzaak was van het statistische feit dat een jongen uit het milieu der vrije beroepen minstens een vijftien maal grotere kans had tot het v.h.m.o. te worden toegelaten dan een leeftijdgenoot uit het milieu der niet-agrarische handarbeiders. Ook deze studie had een stimulerend effect op later onderzoek naar de relatie tussen milieu van herkomst, onderwijs en maatschappelijke ongelijkheid.

Ondanks deze activiteit betoogt Peschar, in een recent artikel, dat er na de betrekkelijke bloeitijd in de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig in Nederland een behoorlijke achterstand is ontstaan op het terrein van het sociale stratificatie- en mobiliteitsonderzoek, vergeleken met andere landen 2). Wij moeten, stelt hij, in Nederland genoeg nemen met twee — overigens goede — publikaties over sociale ongelijkheid, nl. die van Van den Doel en Hoogerwerf en die van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 3).

Deze beide studies zijn sterk beleidsgericht. Verwonderlijk is dat niet aangezien in de periode van schrijven en verschijnen het kabinet-Den Uyl een beleid trachtte te voeren onder de leuze van een rechtvaardige verdeling van inkomen,

kennis en macht. Beide hadden ze echter volgens critici, te lijden onder de eerder gememoreerde stagnatie van het stratificatie- en mobiliteitsonderzoek in Nederland 4).

WRR-rapport

Het aardige van het WRR-rapport is dat werd afgestapt van de unidimensionele, op het beroepsprestige gebaseerde studie van de sociale stratificatie. In plaats daarvan werd voor een multidimensionele benadering gekozen met de nadruk op factoren als: onderwijs, arbeidskenmerken, inkomen, vermogen en macht. Gepoogd werd die factoren te integreren en zo een samenhangend beeld te geven van de sociale stratificatie in Nederland. Gezien de stagnatie in het onderzoek moest in het rapport echter noodgedwongen worden volstaan met een reconstructie van de werkelijkheid op basis van ófwel verouderde ófwel op het buitenland georiënteerde bevindingen 5). Deze factoren hebben onder meer geleid tot een betrekkelijk koel onthaal van het rapport. In *ESB* heeft Admiraal opgemerkt dat dit niet geheel terecht is 6). Het zou jammer zijn, stelt hij, als met het badwater van statistische capriolen en verre toekomstvisioenen een gedachtenkind wordt weggegooid, dat kan opgroeien tot een volwassen visie.

1) Zie G. Kuiper Hzn., Stratificatie in Nederland: De Leidse School, in J. Peschar en W. Ultee, *Sociale stratificatie*, Deventer, 1978, blz. 13-25.

2) J. L. Peschar, L'histoire se répète? Na twee generaties buitenlands stratificatie- en mobiliteitsonderzoek, in J. Peschar en W. Ultee, o.c., blz. 26.

3) J. van den Doel en A. Hoogerwerf (red.), *Gelijkheid en ongelijkheid in Nederland*, Alphen a/d Rijn, 1975; WRR, *Over sociale ongelijkheid*, Den Haag, 1977.

4) Vgl. J. Berting, Sociale stratificatie en sociale mobiliteit, *Sociologische Gids*, 1977, no. 6, blz. 417; J. Peschar en W. Ultee, Inleiding, in J. Peschar en W. Ultee, o.c., blz. 8.

5) J. Peschar en W. Ultee, idem.

6) P.H. Admiraal, Is rapport nr. 16 terecht naar de prullemand verwezen?, *ESB*, 10 mei 1978, no. 3153, blz. 461.

Onvermijdelijk leidt dat tot de vraag: „Hoe is de WRR-visie uit te bouwen zodat deze een enigszins volgroeid karakter krijgt?”. Om die vraag te beantwoorden is het nodig allereerst naar de doelstelling van het rapport te kijken. De belangrijkste doelstelling vormt het versterken van de wetenschappelijke basis voor een samenhangend verdelingsbeleid. De verschillende in de probleemstelling neergelegde vragen hebben dan ook vooral op deze doelstelling betrekking. Met het oog op de beantwoording van die vragen wordt voor een modelmatige aanpak gekozen. De WRR poogt een model te ontwikkelen dat het mogelijk maakt op een systematische wijze de sociale ongelijkheid in Nederland te beschrijven.

Omdat het hier om een beleidgerichte studie gaat wil ik me in deze maatschappijspiegel korthedshalve beperken tot de relatie tussen de sociale ongelijkheid en het overheidsbeleid. Daarvoor is vooral de laatste vraag van de probleemstelling relevant. Deze vraag luidt: „Welke is de actuele en potentiële rol van het overheidsbeleid in de verdelingsprocessen?”. Wat de beantwoording van deze vraag betreft is de oogst aan concrete beleidsadviezen in dit rapport nogal bescheiden. De WRR is, ook naar eigen zeggen, terughoudend in het doen van concrete aanbevelingen voor vermindering van sociale ongelijkheid. Een van de redenen voor die terughoudendheid is dat de beschikbare kennis van sociale ongelijkheid nogal wat lacunes vertoont. In combinatie met deze reden speelt nog een andere reden mee, nl. dat een beleid op dit terrein verreikende consequenties heeft voor de inrichting van een samenleving.

Ik wil mij hier niet op de concrete beleidsvoorstellen richten, maar veeleer een wat abstractere werkwijze volgen. Daarbij zal ik me op twee vragen concentreren. De *eerste vraag* is die naar de bijdrage die het door het WRR ontwikkelde model kan leveren ter vergroting van de effectiviteit van een herverdelingsbeleid. De *tweede vraag* is die naar de grenzen van de gouvernementele beheersing van de verschillende verdelingsprocessen.

Effectiviteit van het overheidsbeleid

Wat de eerste vraag betreft, menen de opstellers van het rapport inderdaad dat hun model een bijdrage kan leveren tot de vergroting van de effectiviteit van een herverdelingsbeleid. Zij komen tot deze mening door toetsing van het ontworpen model aan zowel de ongelijkheid zoals die door de individuele burgers wordt ervaren, als aan de overheidsdenkbeelden over ongelijkheden. Daarbij wordt uitgegaan van de vooronderstelling dat het ontworpen model de waarheid dichter benadert dan de „common-sense“-opvattingen, die leven bij overheid en individuele burgers.

De subjectief door de individuele burgers ervaren ongelijkheid kan door toetsing aan het model worden hardgemaakt, maar ook gerelativeerd. Hetzelfde geldt ten aanzien van de overheidsdenkbeelden, zoals die tot uiting komen in nota's, regeringsvoorstellen en wetsontwerpen. Toetsing lijkt erg zinvol. Want hoewel we weten dat subjectieve waarnemingen, of in sociologentaal: definities van situaties, nogal eens een eigen dynamiek vertonen welke de sociale werkelijkheid beïnvloedt, lijkt het toch niet al te gewaagd te veronderstellen dat beleid gebaseerd op onjuiste gegevens minder effectief is, dan beleid gebaseerd op juiste gegevens. Blijft natuurlijk de vraag: Hoe dicht benadert dit model zelf dan wel de waarheid? De WRR is zelf in ieder geval nogal voorzichtig bij het hanteren van het model. De Raad zegt dat het een hypothetisch karakter draagt.

Op een aan dit rapport gewijde studiedag van de Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging heeft Berting gewezen op de beperkingen van de gekozen modelmatige aanpak. Zo merkt hij op dat aangezien het hier gaat om een *beschrijvend* model en niet om een (verklarende) theorie het moeilijk is in te zien hoe deze benadering een antwoord kan geven op onder andere de vraag welke de actuele en potentiële rol is van het overheidsbeleid in de verdelingsprocessen. Als men het model echter met wat meer welwillendheid toch als empirisch-theoretisch zou willen kenschetsen, dan zou men het kunnen omschrijven als een verzameling van onderling verbonden statistische quasi-wetmatigheden 7). Dat wil zeggen: het gaat hier om een aantal samenhangende regelmatigheden die slechts gelden voor een bepaalde plaats en tijd. In het rapport wordt opgemerkt dat het model geldig is onder de condities van de laatste 30 jaar. Het is echter verstandig, als men de bruikbaarheid van het model wil vergroten, om de condities waaronder het model geldt niet in termen van plaats en tijd, d.w.z. Nederland in de laatste dertig jaar, te formuleren. Veeleer moet aangegeven worden wat precies de institutionele restricties voor het model zijn. Het gaat er niet om aan te geven *dat* maar *waarom* het model geldig is voor een bepaalde plaats en tijd. De belangrijkste in het rapport vermelde condities zijn voortgezette economische groei en behoud van werkgelegenheid. Als er structurele werkloosheid van aanzienlijke omvang in het verschiet ligt, zo wordt opgemerkt, kan dit grote consequenties hebben voor dit model. De WRR meent echter, op het moment van schrijven, dat hoewel de manifeste werkloosheid groter is geworden, deze toestand nog niet wezenlijk is veranderd. Recentere schattingen doen echter het ergste vrezen 8). Dit met mogelijk ernstige gevolgen voor het model.

Gezien de lacunes in kennis en dat dan vooral toegespitst op de onzekere waarheidsbenadering van het model, kan de terughoudendheid van de WRR bij het doen van beleidsaanbevelingen slechts geprezen worden. De op basis van het model gedane aanbevelingen hebben dan ook hoofdzakelijk betrekking op nader wetenschappelijk onderzoek en op mogelijke experimenten. Dan nog is het echter de vraag of de WRR niet te hard van stapel loopt. De vereiste informatie voor de oplossing van het verdelingsprobleem is immers niet, of in ieder geval niet in de juiste vorm, beschikbaar. Daarom lijkt het verstandig voor een omweg te kiezen, bijvoorbeeld door eerst de verschillende wijzer van oplossing van het probleem door middel van heuristische programmering te simuleren 9). Swanborn heeft op de eerder genoemde NSAV-studiedag een vergelijkbaar voorstel gedaan. Hij vroeg zich af of het inzicht in de verdelingsprocessen zo ver gevorderd is, dat de volgorde: „onderzoek doen — relevante variabelen vinden — die variabelen via beleid manipuleren” een vruchtbare volgorde is. Mogelijk is het, stelt hij, verstandiger om, als men een gewenste beleidsmaatregel heeft geformuleerd, deze eerst als gedachtenexperiment, vervolgens modelsimulerend en daarna pas — eventueel bijgesteld — in de werkelijkheid door te voeren. Dan is het natuurlijk nog nodig na te gaan of de geselecteerde middelen wel adequaat zijn voor het bereiken van het gestelde doel. Daarbij moet extra nadruk worden gelegd op de onbedoelde gevolgen van de aanbevolen beleidsmaatregelen. Pogingen sociale ongelijkheid te verkleinen brengen voor hen die die pogingen ondernemen nu eenmaal onbedoelde en onvoorziene gevolgen met zich. Zaken pakken dikwijls anders uit dan men verwacht. Tegenover de weerbarstige sociale werkelijkheid blijven veel mooie bedoelingen maar al te vaak schone schijn. Een beleid gericht op het verkleinen van sociale ongelijkheid veronderstelt dan ook het achterhalen en tegengaan van de onbedoelde gevolgen van dat beleid. Met de kanttekening natuurlijk dat een zekere weerbarstigheid altijd zal blijven bestaan. Ook een samenhangend beleid ten aanzien van

7) Voor verschillende typen wetmatigheden zie: S. Lindenberg, *Individuele Effekte, kollektive Phänomene und das Problem der Transformation*, in K. Eichner en W. Habermehl, *Probleme der Erklärung sozialen Verhaltens*, Meisenheim, 1977, blz. 69/70.

8) N. de Beer en F. R. Veeneklaas, *Het arbeidsaanbod op lange termijn*, *ESB*, 15 november 1978, no. 3180, blz. 1160 - 1163.

9) Vgl. A. Bosman, *Heuristische programmering — Een recente ontwikkeling op het gebied van de simulatie*, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, jrg. 39, 1965, no. 2/3, blz. 97 e.v.

sociale ongelijkheid zal een zaak zijn van proberen en mislukken, van vallen en opstaan.

Gezien deze onbedoelde gevolgen lijkt voor een goede evaluatie van de beleidsmaatregelen naast een dergelijke middeldoelanalyse ook een maatschappelijke kosten-batenanalyse wenselijk. Verkleining van sociale ongelijkheid zal niet de enige wens zijn van veel individuele burgers en evenmin het enige doel van het overheidsbeleid. Pogingen om tot een verkleining van sociale ongelijkheid te komen, zullen de verwezenlijking van allerlei andere doeleinden en verlangens in de weg staan. Veel van die verlangens en doeleinden laten zich immers niet in de hoogst mogelijke mate en tegelijkertijd verwezenlijken. Er is dus sprake van een zekere mate van onverenigbaarheid van verlangens en doeleinden. Dat betekent dat het doel van verkleining van sociale ongelijkheid dus nooit maximaal verwezenlijkt kan worden, als het opge-spannen voet staat met andere doeleinden. Het is dus niet voldoende voor overheden om te beslissen welke doeleinden het waard zijn te worden nagestreefd; ook moet worden beslist hoeveel van de ene doelstelling men wil opofferen om meer van de andere te krijgen. Het zoeken is naar een optimale verwezenlijking van verschillende doeleinden tegelijkertijd. Een maatschappelijke kosten-batenanalyse zou hierbij van nut kunnen zijn 10). Deze kan aangeven wat voor gevolgen de maatregelen ter verwezenlijking van minder sociale ongelijkheid zullen hebben voor de verwezenlijking van andere doeleinden. Deze afweging is bepaald geen eenvoudige zaak. Toch moeten we trachten alle kosten op te tellen, of ze nu makkelijk optelbaar zijn of niet, en alle baten te evalueren, hoe moeilijk ze ook te evalueren zijn. Weliswaar kan met een dergelijke kosten-batenanalyse altijd gemanipuleerd worden en zal deze nooit meer dan een eerste benadering zijn, maar het is een nuttige eerste benadering en waar het gaat om de evaluatie van moeilijke keuzen is het erg nuttig om een eerste benadering te hebben die we vervolgens kunnen modificeren 11).

Grenzen van de gouvernementele beheersing

Nu de tweede vraag. Volgens de WRR wordt de actuele en potentiële rol van het overheidsbeleid in de relevante verdelingsprocessen begrensd door enerzijds de gevoelens, meningen, voorkeuren en oordelen van individuele burgers en anderzijds door de voorkeuren en de ideeën van de overheid zelf. De subjectief door individuen ervaren ongelijkheid kan zowel een signalerende als een legitimerende functie hebben voor het overheidsoptreden. Maar het overheidsbeleid heeft ook een zelfstandige be-

tekenis bij het inrichten van een toekomstige samenleving. De grenzen van de gouvernementele beheersing worden minstens ten dele bepaald door de gevoelens, meningen, voorkeuren e.d. van de individuele burgers. De overheid kan in haar handelen, zo wordt in het rapport gesteld, niet te zeer uit de pas lopen met de wensen en strevingen van de individuele burgers die het overheidsbeleid schragen. Uit deze opmerkingen komt een soort draagvlaktheorie naar voren. Een overheidsbeleid op het terrein van de sociale ongelijkheid kan slechts effectief zijn, als er een voldoende breed maatschappelijk draagvlak voor dat beleid bestaat, d.w.z. als een voldoende groot aantal burgers dat beleid ondersteunt. De cruciale vraag hierbij is wat nu precies „voldoende” is.

Zoals al opgemerkt, heeft het beleid een zelfstandige betekenis bij het inrichten van een toekomstige samenleving. De aanvaardbaarheid van een herverdelingsbeleid en daarmee de effectiviteit van dat beleid wordt dan ook niet alleen bepaald door de mate van maatschappelijke aanvaarding, maar berust ook op de kracht van de aange-

**Deze rubriek wordt verzorgd
door de afdeling Sociaal - economisch
Beleid van de Erasmus Universiteit
Rotterdam**

voerde argumenten. Terecht heeft Wolfson in zijn oratie hierover opgemerkt, dat de draagvlakredenering nog niet noodzakelijk de capitulatie betekent voor de middelmatigheid van de grootste gemene deler 12). Want, stelt hij, binnen het krachtenveld van oordelen en vooroordelen kan ruimte worden geschapen voor overleg en overreding en kan een creatieve keuze ons op een hoger plan brengen. Maar wat de draagvlakgedachte wel betekent, is dat wanneer een overheidsbeleid op het terrein van de sociale ongelijkheid eenmaal is uitgekristalliseerd, dit te maken krijgt met de weerbarstigste sociale werkelijkheid. Daarin spelen de opvattingen van de individuele burgers een rol. Aldus wordt de rol van de overheid onderworpen aan de smalle marges van het beleid.

De WRR is blijken een aantal passages in het rapport van oordeel dat de aanvaardbaarheid van de bestaande ongelijkheid niet erg groot is en dat een beleid gericht op een vermindering van die ongelijkheid daarom aanbeveling zou verdienen. Op een andere plaats valt te lezen dat de huidige sociale stratificatie is ontstaan met het tot ontwikkeling komen van het tegenwoordige produktiestelsel. Met de verdere ontwikkeling van dat stelsel is tegelijkertijd een culturele eenheid ontstaan, waarin de gelijkheid meer benadrukt wordt dan de ongelijkheid. De legitimiteit van de bestaande sociale

stratificatie wordt hierdoor verzwakt. De spanning echter die daardoor wordt opgeroepen, leidt niet tot een grote verandering van de bestaande sociale stratificatie, omdat die gekenmerkt wordt door een grote starheid, die, blijken een andere passage, vooral te wijten is aan de hoge mate van geïnstitutionaliseerdheid van de diverse verdelingsprocessen. Daarbij wordt opgemerkt dat institutionalisering mede een uitdrukking is van maatschappelijke aanvaarding van een situatie.

Deze paradox is misschien op te lossen door te verwijzen naar een zekere inertie in de menselijke betrekkingen. Dit is een bekende sociologische notie, welke impliciet in allerlei sociologische geschriften voorkomt, maar zelden expliciet wordt gemaakt. De inertie zou ten dele terug te voeren zijn tot de stelling dat de mens ertoe neigt een gewoontewezen te zijn. Zijn handelen en denken laat hij daardoor sterk beïnvloeden door het sociale supplement van gewoonten, n.l. gebruiken. Gebruiken en de daaruit resulterende inertie roepen een zekere starheid op in menselijke betrekkingen, die veranderingen bemoeilijkt.

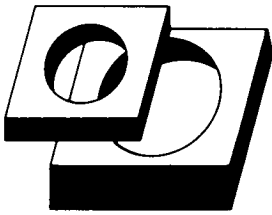
Dit blijft echter allemaal rijkelijk vaag. Beter lijkt het vast te houden aan de oorspronkelijke bewering. Wil een beleid gericht op het verkleinen van sociale ongelijkheid resultaat hebben, dan moet er sprake zijn van maatschappelijke aanvaarding van dat beleid. De bij de individuele burgers en maatschappelijke organisaties levende gedachten over de billijkheid van bepaalde verdelingen vormen een randvoorwaarde voor het te voeren beleid gericht op het verminderen van sociale ongelijkheid.

De toevoeging, naast individuen, van maatschappelijke organisaties in de analyse van de aanvaarding van een beleid is een noodzakelijke stap. Een maatschappelijke-draagvlaktheorie dient een meer-niveau-analyse in te houden. Een analyse met slechts aan de ene zijde de overheid voorzien van de macht tot het herverdelen van allerlei zaken en aan de andere kant de individuele burgers met hun voorkeuren, oordelen e.d. is rijkelijk naïef. Het eventuele verzet tegen een beleid is niet alleen afkomstig van individuele burgers. Daarnaast spelen allerlei instanties een rol die, gerechtigd door die individuen, vanuit gemeenschappelijke belangen, waarden, motieven en interessen handelen. Te denken valt aan verenigingen, vakbonden, ondernemingen, stichtingen e.d. Er bestaat niet zo iets

10) Voor een overzicht zie: J. van den Doel, Tweeërle kosten-batenanalyse, in A. Hoogerwerf (red.), *Overheidsbeleid*, Alphen a.d. Rijn, 1978, blz. 270 - 289.

11) K. E. Boulding, *Economics as a moral science*, *American Economic Review*, vol. 59, 1969, blz. 7/8.

12) D. J. Wolfson, *Op zoek naar een aanvaardbare verdeling*, Leiden, 1977, blz. 6.

Horizonwetten

DRS. J. I. R. KINDT

Momenteel is in de Verenigde Staten een systeem van horizonwetgeving (een vrije vertaling van „sunset legislation”) in wording naast het bestaande zero-base budgetingsysteem (ZBB). Hoewel (ook in ons land) met name het bedrijfsleven in ZBB is geïnteresseerd, wordt ZBB in de VS, zij het met wisselend succes, ook door verschillende staten en de federale overheid toegepast 1). Toepassing van ZBB bij de overheid is erop gericht om binnen de „executive branch” een stimulans in te bouwen voor een scherpere afweging van programma's en activiteiten. Om ook de „legislative branch” aan een zwaardere discipline ten aanzien van de beoordeling van programma's te onderwerpen wordt thans een z.g. „sunset legislation” ontwikkeld.

Wat zijn sunset laws?

Sunset laws worden door diverse staten in de VS al enige tijd toegepast. Op federaal niveau is de ontwikkeling wat trager gegaan, maar het lijkt er na een paar jaar van voorbereiding toch van te komen. De voorgestelde „sunset act” van 1977 kent onder meer de volgende bepalingen 2). Elk programma van de federale overheid zou telkens na een bepaald aantal jaren (gedacht werd aan vijf of zes jaar) opnieuw aan de autorisatie van de wetgever, de autoriserende instantie, dienen te worden onderworpen. Elk federaal programma zou na een tijd automatisch aflopen, achter de horizon verdwijnen.

als een eenduidig verband tussen de wensen van de individuele burgers en de wensen zoals ze tot uiting komen in het handelen van die instanties.

Ook aan de overleg- en overredingskant van dit legitimiteitsprobleem is een meer-niveau-analyse noodzakelijk. Een atomistisch model van overreding en beïnvloeding is ook hier te naïef. Uit de voorlichtingskunde weten we dat er meerdere tussenstappen van persoonlijke beïnvloeding kunnen worden onderscheiden 13). Ook hier weer spelen de eerder gememoreerde maatschappelijke instanties een belangrijke rol.

Conclusie

Tot slot de volgende conclusie. Ik heb in deze maatschappijspiegel niet gepro-

voor voortzetting van een programma is dan een afzonderlijke autorisatie vereist die zou moeten worden gemotiveerd met een uitgebreid en gelijktijdig overzicht van de overige programma's behorende tot dezelfde (sub-)functionele categorie van overheidsactiviteit. In eerste aanleg zouden „sunset laws” betrekking hebben op alle programma's, dat wil zeggen zowel op de „regulatory agencies” als op de „agencies” die meer een uitgavenkarakter hebben (zowel directe uitgaven als „tax expenditures”). Op dit onderscheid komen we later terug.

In sommige staten heeft de „sunset legislation” betrekking op alle programma's, meestal evenwel slechts op een deel

beerd kritiek te leveren op de verschillende concrete beleidsaanbevelingen in het WRR-rapport *Over sociale ongelijkheid*. Wel heb ik geprobeerd een aantal leemten in de WRR-analyse met betrekking tot de rol van de overheid in het verdelingsproces te signaleren en tevens heb ik gepoogd aan te geven wat nodig is om die leemten op te vullen. De grootste leemte blijft echter bestaan. Dat is de achterstand die Nederland heeft opgelopen bij het onderzoek naar sociale stratificatie. Daarin ligt echter eerder een taak voor de Nederlandse sociale wetenschappen dan voor de WRR.

Wil Arts

van de programma's. In enkele gevallen zijn er specifieke „pilot programs” aangewezen. In de praktijk worden „regulatory agencies” veelal het eerst uitgekozen voor toepassing van de techniek.

Doel en techniek

Het systeem van „sunset laws” houdt in dat de autoriserende instantie van tijd tot tijd automatisch wordt geconfronteerd met de vraag of het zinvol is met een programma op de oude voet door te gaan. Evenals bij ZBB steekt er de vraag achter naar de fundamentele ratio van een programma. „Sunset legislation” behelst een poging om de doelmatigheid van het beleid te bevorderen. De afweging binnen de afzonderlijke terreinen van overheidszorg speelt een centrale rol.

Het simpele feit dat een programma automatisch afloopt houdt nog niet in dat men zonder meer toekomt aan een adequate beoordeling. Belangrijk is een tijdige en gedegen voorbereiding van de uiteindelijke evaluatie. Vooruitlopend op de uiteindelijke vormgeving van „sunset legislation” op federaal niveau worden als hoofdelementen in de voorbereidingsfase van de evaluatie wel genoemd 3):

- werkplannen voor de evaluatie.

Ruim voor het verstrijken van de termijn die in de „sunset law” is vastgesteld zou een werkplan voor de evaluatie kunnen worden opgesteld door de desbetreffende commissie(s) van de wetgevende instantie, de desbetreffende uitvoerende instantie(s) en de met controle belaste instantie(s);

1) Zie o.a. J. D. Hilferink, Zero-Base Budgeting, *B & G*, december 1978. J. I. R. Kindt, Zero-Base Budgeting, *ESB*, 8 februari 1978. A. Shick, The road from ZBB, *Public Administration Review*, maart/april 1978, blz. 177 e.v.

2) Zie o.a. *Setting national priorities, the 1978 budget*, Brookings Institution, blz. 24 en 387 e.v.

3) Bruce Adams en Betsy Sherman, Sunset implementation: a positive partnership to make government work, *Public Administration Review*, januari/februari 1978, blz. 80.

13) Zie A. W. van den Ban, *Inleiding tot de voorlichtingskunde*, Meppel, 1974.

- voorbereiding van de evaluatie-rapporten. Bij het materiële onderzoek doet zich al gauw het probleem voor dat de autoriserende instantie en haar commissies over te weinig stafcapaciteit beschikken. Het idee is dan ook dat tot op zekere hoogte een actieve inbreng van de uitvoerende instanties plaats zou moeten vinden. Hierbij wordt gedacht aan koppeling met het ZBB-systeem. Het evaluatierapport wordt samengesteld onder verantwoordelijkheid van de desbetreffende commissie van de autoriserende instantie. Het rapport zou mogelijke beleidsalternatieven dienen aan te reiken;

- criteria voor de evaluatie. Het is evident dat het stellen van criteria voor de beoordeling een erg moeilijke zaak is. Er wordt wel geopperd dat een soort „succesdrempel” zou kunnen worden vastgesteld bij aanvang van het programma 4). Zowel critici als voorstanders van een bepaald programma zouden vooraf grenzen aan moeten geven.

Selectieve toepassing

Er wordt in de literatuur een aantal redenen genoemd voor het selectief toepassen van „sunset laws”. Twee motieven noemen we hier: a. de kans bestaat dat het Congres wordt overstelpt met (sunset-)procedures, waardoor er van een inhoudelijke beoordeling weinig terecht komt en ook een horizonwet een „hamerstuk” wordt; b. het gevaar bestaat dat het Congres bij een te groot aantal „sunset laws” gegeven een beperkte capaciteit te zeer afhankelijk wordt van de informatie die wordt geleverd door de uitvoerende instantie.

Er gaan dan ook stemmen op om een aantal criteria aan te leggen voor of afspraken te maken over de selectie van programma's. Brewer noemt de volgende selectiemethoden 5):

- ouderdom van het programma en de tijd die is verlopen sedert de laatste doorlichting;
- signalen van de rekenkamer (General Accounting Office); het motto zou kunnen zijn: waar rook is, is vuur;
- grote, vrij plotselinge veranderingen in het uitgavenniveau; snelle veranderingen zullen immers gemakkelijk met problemen gepaard gaan;
- bij de selectie zou bewust een toevals-element kunnen worden ingebracht.

Voor zover onze informatie strekt is op federaal niveau voorlopig al een aantal uitzonderingen gemaakt. Aan „sunset legislation” zullen niet worden onderworpen uitgaven in verband met de wettelijke invoering van de burgerrechten, de federale rechtspraak, rente op overheidsschuld, sociale verzekeringen e.d. Bovendien zijn uitgesloten „tax expenditures”, hetgeen erg opmerkelijk mag worden genoemd, gezien de eerder

genoemde uitgangspunten van de „Sunset Act”-voorstellen van 1977. Bekend is dat onder andere het bedrijfsleven nogal opponeert tegen een eventuele opname van „tax expenditures” in „sunset legislation”. Hun tegenargumenten zijn soms terug te voeren tot de vrees dat het algemeen economisch klimaat zou verslechteren wanneer bepaalde overheidsmaatregelen herhaaldelijk „op losse schroeven” zouden komen te staan 6). Een argumentatie die weerlegd kan worden wanneer het om maatregelen gaat die tijd- en/of plaatsgebonden zijn: vele maatregelen hebben dit karakter.

Autorisatie en uitvoering

In het voorafgaande is de relatie tussen ZBB en „sunset laws” al aange-stipt. ZBB is een techniek die erop is gericht om binnen het uitvoerende apparaat van onderop een afwegingsproces te stimuleren. Het proces wordt vrijstrik-t gekoppeld aan de begrotingscyclus. De autoriserende instantie haakt bij de beoordeling en de goedkeuring van de be-

Deze rubriek wordt verzorgd door het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven

groting op ZBB in. Met „sunset laws” wordt beoogd om bij de autoriserende instantie zelf een stimulans tot afweging in te bouwen, naast die van de jaarlijks terugkerende begroting. Wetten en wettelijke regelingen, en dus „sunset laws”, worden tot stand gebracht los van de begrotingsbehandeling. Hierdoor wordt tot uiting gebracht dat „basic policy” wordt gevormd door elke autorisatie van de wetgevende macht 7). De speciale aandacht voor het aspect van de wet- en de regelgeving komt ook tot uiting in de selectie van de programma's (bij diverse staten) die voor „sunset legislation” in aanmerking komen.

De eerste „sunset laws” hebben voornamelijk betrekking op „regulatory agencies”. Dit zijn de afdelingen binnen het uitvoerend apparaat waar de wet- en de regelgeving zijn geconcentreerd. Als argument daarvoor wordt onder meer gebezigd dat deze afdelingen bij de begrotingsbehandeling minder goed worden doorgelicht dan andere. „Sunset laws” behelzen een soort „partnership” tussen de wetgevende en de uitvoerende macht. Door de techniek wordt de wetgever gedwongen van tijd tot tijd zijn aandacht voor het lopende beleid te verhogen.

Deregulation, termination

De motieven waarom primair veelal

wordt gekozen voor „regulatory agencies” worden wellicht het best gekarakteriseerd door de woorden van Mitnick 8): „Unlike old soldiers, regulatory agencies seem not only never to die, but never to fade away”. „Sunset legislation” is een vorm van „deregulation” die in het uiterste geval kan leiden tot „termination”. „Deregulation” omschrijft Mitnick als een „process of organizational reduction”, een wel vaker gehoorde term in het Carter-tijdperk.

Mitnick wijst op enkele problemen die zich bij „deregulation” voor kunnen doen, specifiek ten aanzien van de „regulatory agencies”. Deze hebben zich vaak een sterke positie verworven. Zij zijn vaak nauw verweven met de omgeving die ze beïnvloeden en zij verschaffen zich aldus indirect een machtspositie. Zij vinden immers in het algemeen krachtige publieke steun bij diegenen die baat (menen te) hebben bij het bestaande overheidsoptreden ter zake. De discussie omtrent het al of niet opnemen van „tax-expenditures” in de „sunset”-procedure biedt daarvan een voorbeeld. Mitnick poneert aan aantal strategieën waarvan „regulatory agencies” zich bedienen om zich te handhaven. Hij durft daarbij zelfs de stelling aan dat „regulators may seek additional powers or duties, i.e. environmental controls, in order to ensure survival of the regulatory agency. In this way potential threats to the regulators from publicly manifest regulatory failures can be avoided”.

M.b.t. „deregulation” en „termination” gaat het vaak om het ingrijpen in een complex proces. Dat betekent niet dat er helemaal nooit iets van terecht zou kunnen komen, aldus Mitnick. Volgens hem is inzicht in en begrip van de complexe achtergrond noodzakelijk om niet tot louter symbolische „deregulation” te vervallen.

Kritiek

Het systeem van „sunset laws” beoogt een afweging tot stand te brengen binnen een bepaalde overheidsfunctie. Dat kan gepaard gaan met een verschuiving binnen of een verandering van het

4) D. Brewer, Termination: hard choices-harder questions, *Public Administration Review*, juli/augustus 1978 blz. 343.

5) D. Brewer, op.cit., blz. 342.

6) Zie onder andere H. Jones, Sunset Legislation, *Tax Review*, Tax Foundation's, vol. no. 12, december 1978. R. H. Jones is president van de raad van commissarissen van General Electric.

7) Vgl. *Setting national priorities*, op.cit., blz. 387.

8) M. Mitnick, Deregulation as a proces of organizational reduction, *Public Administration Review*, juli/augustus 1978, blz. 350.

niveau van de overheidsuitgaven. Het gaat om een simultane beoordeling van allerlei aspecten. Een dergelijke beoordeling zou veelal dwars door verschillende programma's van verschillende „agencies” dienen heen te lopen. Zij kan de mogelijkheid onderzoeken van een trade-off tussen verschillende mechanismen (b.v. „tax expenditures” of directe uitgaven). De recente ervaringen met ZBB bij de overheid en de moeilijkheden die altijd al zijn ondervonden bij de evaluatie van programma's naar min of meer abstracte doeleinden geven aanleiding tot de nodige scepsis. Erg hoog gespannen verwachtingen ten aanzien van b.v. het ombuigen van het niveau van de overheidsuitgaven mag men er niet van hebben. Het tot stand brengen van veranderingen in het bestaande beleid is erg moeilijk. De eerdergenoemde beperkingen die men zich in de VS heeft opgelegd ten aanzien van de toepassingsmogelijkheden van „sunset laws” bieden daarvan illustraties. De moeilijkheden die men bij „deregulation” (Mitnick) kan verwachten zijn even zoveel mogelijke knelpunten.

Bovendien zullen „sunset laws”, wanneer ze niet selectief worden toegepast, niet meer dan oppervlakkig worden beoordeeld. Zoals Shick het verwoordde: „The more comprehensive you are, the less analytic you are and the less likely there will be change”.

Mogelijkheden in Nederland

Bij een mogelijke overname van systemen uit andere landen dienen we altijd bedacht te zijn op institutionele verschillen (wettelijk, praktisch). Toch lijkt het idee in beginsel ook in Nederland toepasbaar. We gaan dit globaal na voor de provincie en het rijk.

Provincie

Toepassing van het „sunset”-principe bij de Nederlandse provincies lijkt aantrekkelijk omdat bij de provincie relatief veel regelgeving plaatsvindt (provinciale verordeningen). Daarbij dient evenwel de kantekening te worden gemaakt dat de regelgeving door de provincies maar voor een beperkt gedeelte tot het terrein behoort waarop zij een mate van autonomie bezitten. Voor een bepaald deel is er sprake van uitvoering van hogere regelingen, dus medebewind. Overigens is het een belangrijk gegeven dat de provincie bevoegd is tot het maken van provinciale verordeningen ten aanzien van onderwerpen waarin een wet of een algemene maatregel van bestuur heeft voorzien, voor zover de verordeningen met die voorschriften niet in strijd zijn. Dit geeft de provincies speelruimte. Van belang is echter dat dergelijke verordeningen automatisch komen te vervallen wanneer van hogerhand een

nieuwe wet of algemene maatregel van bestuur wordt vastgesteld 9).

Er is een karakteristiek verschil tussen de Amerikaanse situatie bij de staten en de Nederlandse situatie bij de provincies. In de VS is er sprake van een striktere scheiding der machten. De term „partnership” die we eerder gebruikten heeft in de Nederlandse situatie een andere inhoud. „Partnership” is bij ons al wat meer ingebakken in de organisatie van het bestuur. Zo vormen Gedeputeerde Staten „niet meer” dan het dagelijks bestuur uit het midden van Provinciale Staten. Het „sunset”-idee toegepast op de provincie zou ertoe kunnen leiden dat met gezette regelmaat delegatiebepalingen van Provinciale Staten aan Gedeputeerde Staten (of hun ambtenaren) 10) aan een beoordeling zouden worden onderworpen. Het is aan te bevelen dat de vertegenwoordigende lichamen onderzoeken op welke terreinen van autonomie en medebewind het „sunset”-principe zou kunnen worden toegepast, met name in de sfeer van de verordeningen en de delegatiebepalingen.

Rijk

De verdeling van de machten op nationaal niveau benadert de Amerikaanse situatie ondanks duidelijke verschillen wat meer dan op het provinciale niveau. De Staten-Generaal regelen „mede” en trachten controle uit te oefenen op de terreinen waar ze de wetgevende bevoegdheid hebben gedelegeerd (algemene maatregelen van bestuur), dan wel waar ministers krachtens overige koninklijke besluiten en ministeriële verordeningen (veelal beschikkingen genoemd) regulerend optreden. Deze laatste kunnen een uitvloeisel zijn van een begrotingspost (bijvoorbeeld subsidieverordeningen).

Het lijkt de moeite waard om een studie te maken van de terreinen waarop het „sunset”-principe bij de rijksoverheid zou kunnen worden toegepast. Daarbij zal men zeker stuiten op het principe van de verdeling van de machten zoals deze is gegroeid in ons staatsrechtelijke stelsel, dat wordt gekenmerkt door een diversiteit in wet- en regelgevende bevoegdheden, waarbij de positie van de volksvertegenwoordiging niet altijd even sterk is.

Het is aan te bevelen dat onze volksvertegenwoordiging en met name het commissiewezen daarvan — we denken dan aan de vaste commissie voor de rijksuitgaven — zich eens zou beraden op de mogelijkheden van het „sunset”-principe in Nederland. De argumenten daarvoor dienen niet alleen te worden gezocht in de sfeer van „dor hout kappen” dat in het verleden is ontstaan. Bij het nemen van nieuwe maatregelen zouden we fouten die in het verleden wel zijn gemaakt misschien kunnen voor-

komen: we dienen ons ervan bewust te zijn dat sommige maatregelen in principe tijdelijk of incidenteel zijn omdat ze inspelen op een bepaalde situatie hier en nu. Het past in dergelijke gevallen na verloop van tijd een heroverweging in te bouwen. We zouden aan diegenen die vrezen dat de continuïteit gevaar zou lopen willen meegeven dat de historische woorden van Brasz dat „de subsidie kruipt waar de wet niet kan gaan” wellicht zouden veranderen in: de wet loopt niet zonder meer door, maar de subsidie kan overeind blijven.

J. I. R. Kindt

9) Vgl. C. W. van der Pot en A. M. Donner, *Handboek van het Nederlandse staatsrecht*, negende druk, blz. 557 e.v.

10) Art. 84 en 104 der Provinciewet.

ESB Mededelingen

Werkgroep Inkomen en beloning

Op initiatief van de leden van de Werkgemeenschap van onderzoekers op het terrein van de Arbeids- en Organisationspsychologie (WAOP), één van de werkgemeenschappen uit de RWO, is een interdisciplinaire werkgroep over „Inkomen en beloning” gestart. Van deze werkgroep maken deel uit sociologen, economen en psychologen, die onderzoek doen op dit gebied. De werkgroep beoogt te komen tot: a. uitwisseling van informatie, onderzoeksverslagen en -resultaten; b. het stimuleren en coördineren van onderzoek op het betreffende gebied; c. het inhoudelijk commentariëren en evalueren van onderzoek en onderzoeksvorstellen.

Als coördinator treedt op Prof. Dr. Hk. Thierry van de vakgroep Arbeids- en organisationspsychologie van de Universiteit van Amsterdam. Geïnteresseerden kunnen zich richten tot Drs. J. von Grumbkow, vakgroep Sociale en organisationspsychologie, Katholieke Hogeschool Tilburg, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg.

Spanje in de EG

Het Centre d'Etudes Européennes van de katholieke universiteit van Leuven en het Institut d'Etudes Européennes van de vrije universiteit van Brussel organiseren op 25 en 26 mei a.s. in Leuven een congres getiteld: „L'adhésion de L'Espagne aux Communautés Européennes”.

Inlichtingen: Université Libre de Bruxelles, Institut d'Etudes Européennes, Avenue F.D. Roosevelt 39, 1050 Bruxelles, Mme. C. Charlier, tel.: 649 00 30 tst. 3069.

Dr. P. A. E. van de Bunt: De organisatie-adviseur. Begeleider of expert? Een vergelijkend onderzoek naar de effecten van twee organisatie-adviesmethoden. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1978, 240 blz., f. 44,50.

Dit proefschrift (verdedigd aan de Rijksuniversiteit van Leiden) is een verfrissende bijdrage aan een actueel probleem in vele (bedrijfs)organisaties. Bij de keuze van een organisatie-adviseur, waaraan op de Nederlandse organisatie-adviesmarkt minstens f. 100 mln. wordt besteed, is een belangrijk strijdpunt of (en wanneer) men een zogenaamde inhoudelijke expert kiest dan wel een procesmatige begeleider.

Bij de beantwoording van deze vraag gaat Van de Bunt in de eerste honderd pagina's eerst uit van de bestaande literatuur. Dit mag wat veel lijken op nog geen 200 pagina's tekst, maar ik geef toe, dat er zoveel verschillende modellen, benaderingen en scholen op de ondoorzichtige organisatie-adviesmarkt zijn, dat enige ordening en een zorgvuldige zifting noodzakelijk is. Bovendien is het verheugend dat Van de Bunt voornamelijk de Nederlandse externe organisatie-adviesmarkt verkent (inclusief de daar aanwezige buitenlanders). Het past niet in zijn opzet om een vergelijking te maken tussen verschillende organisatie-adviseurs of -bureaus, hoewel dat ongetwijfeld een nog urgenter probleem is voor de vele instanties die een keuze moeten maken uit de meestal onvolledige lijsten met kandidaten. Wel komt hij op het eind van zijn onderzoek tot enige selectiecriteria.

Na de introductie en literatuurverkenning schetst deel III het eigenlijke onderzoek. In een vooronderzoek, van maart tot september 1975, werden tien adviesprojecten, afkomstig uit vier adviesbureaus, onder de loep genomen. De adviseur, de meest betrokken cliënt, en een waarnemer op afstand uit de geadviseerde organisatie, werden geïnterviewd over typen adviesaanpak, problemen, organisaties en effecten van het advies. Dit vooronderzoek bevestigt de bruikbaarheid van de opzet. In het hoofdonderzoek worden dan nog 21 Nederlandse en in Nederland werkende organisatie-adviesbureaus benaderd en in totaal 52 projecten geïdentificeerd, maar uiteindelijk blijken 38 (niet aselecte) projecten van 17 organisatie-adviesbureaus toegankelijk voor een nader onderzoek.

Consciëntieus poogt Van de Bunt vast te stellen of de non-response een andere

verdeling over de methoden en de typen organisaties heeft dan de wel geanalyseerde projecten. Daar zijn geen aanwijzingen voor. Vervolgens toetst hij de validiteit, nl. of inderdaad de inhoudelijke methode en de procesmethode gemeenten zijn in de door hem gekozen typen organisaties, nl. normatieve organisaties (zoals ziekenhuizen, onderwijs, welzijn) en utilitaire organisaties (zoals bedrijven, banken). Daar blijkt voldoende overeenstemming over te bestaan.

De zes uit de literatuur geselecteerde hypothesen worden dan op het variabele succes van het project getoetst en blijken alle verworpen te moeten worden, waarbij er twee in tegengestelde richting significant zijn. Er blijken nauwelijks op deze wijze getoetste verbanden te zijn tussen succes en de keuze van inhoudelijke methode of procesmethode. Op zich zelf is zo'n uitkomst na langdurig onderzoek mogelijk en volgens handboekrecepten frustrerend. De onderzoeker echter neemt nu de uitdaging aan om opnieuw verbanden op te sporen tussen onafhankelijke variabelen door middel van variantie-analyse. Er blijkt nu wel degelijk een aantal significante verschillen op te treden, maar niet volgens de verwachtingen. Zo blijkt de procesmethode bij strategische en structurele problemen tot een hogere mate van succes te leiden dan de inhoudelijke methode, terwijl de procesmethode tot minder bevredigende resultaten leidt bij organisatieproblemen waarin problemen op het gebied van intermenselijke verhoudingen een hoofdrol vervullen.

In het vierde deel, de conclusies, worden met name de niet vermoede verbanden verder uitgewerkt. De deelnemende organisatie-adviseurs bleken na afloop van het onderzoek (februari 1978) de opgestelde hypothesen nog in grote lijnen te onderschrijven, ofschoon er geen empirische bevestiging werd gevonden. Er zijn echter voldoende aanwijzingen in het onderzoek dat de stelligheid waarmee dikwijls indelingen tussen typen organisaties, adviesaanpak en problemen gemaakt worden, geen basis vindt in de empirie. Het lijkt veel belangrijker de fasen van de probleembehandeling, het klimaat van de organisatie (zoals conflicten en de bereidheid tot verandering) en

de aanwezigheid van een integrerend machtscentrum in het onderzoek te betrekken, dan a priori stellingen te betrekken. Bij een analyse van de vijf meest en de vijf minst geslaagde projecten komen naar voren: de capaciteit van de adviseur, zijn werkwijze (waarbij stelligheid van keuze vooraf omgekeerd evenredig is met succes), en de instelling van adviesteam en cliëntensysteem.

Wanneer ik de resultaten van de veeljarige onderzoeksinspanning van Van de Bunt afmeet aan wat wel de „voortgang van de wetenschap” wordt genoemd, dan is er inderdaad sprake van een doorbraak. Het is gemakkelijk, ook voor de schrijver, dit ex-post-factoronderzoek — met een niet representatieve steekproef, een achteraf gebrekkige classificatie van verschijnselen, en een verankering in meningen van betrokkenen — van vele kanttekeningen en vraagtekens te voorzien. Zo vermeldt hij bijvoorbeeld dat de indeling in strategische, structurele en culturele problemen nog wel eens verschuift tijdens het onderzoek.

Het is echter een consequente poging om door de vele gevestigde opvattingen heen te breken en al toetsend vast te stellen wat er overblijft van de vooronderstellingen. Het lijkt dan waarschijnlijk dat de kwaliteit en de zorgvuldigheid van de adviseur om zich in de specifieke problematiek van organisaties te verdiepen bepalend is voor het succes, waarbij de organisatiekennis meer een kaart is voor mogelijke verbanden dan een richtingwijzer. Een gemakkelijke aanpassing tussen probleem, organisatie en adviesmethode, zoals uit de z.g. contingentietheorie zou zijn af te leiden, blijkt niet te bestaan. Zoals ook Lammers in zijn voorwoord schrijft, geeft dit onderzoek vooral voedsel aan de noodzaak van zorgvuldig empirisch onderzoek, waarbij ervaringskennis of „conventional wisdom” wel uitgangspunt voor hypothesen, maar geen betrouwbare gids blijkt te zijn. Het viertal begeleiders van dit promotieonderzoek heeft ongetwijfeld ertoe bijgedragen dat het onderzoeksmateriaal grondig gezuiverd is van schijnverbanden. Het boek bevat ook een welkome steun voor onderzoekers, die zich door een warwinkel van weerbarstige, soms weinig toegankelijke gegevens en tegenstrijdige conclusies moeten heenwerken, maar toch in telkens andere beweringen tot nieuwe inzichten kunnen komen. Zelf zou ik gaarne de trends uit het onderzoek, zoals op de laatste pagina's aangestipt worden, verder uitgewerkt zien in de contouren van een aangepaste organisatie-adviestheorie, maar in de gegeven vorm bevat het onderzoeksverslag een betrouwbare en vrij volledige analyse van de aanwezige verbanden. Het is te hopen dat de empirische toetsing van gangbare organisatiewijsheid hiermee een nieuwe weg inslaat.

P. G. M. Hesseling

vrije universiteit amsterdam

De vakgroep **Kwantitatieve Methoden, afdeling Wiskunde en Statistische Analyse**, van de **faculteit der Economische Wetenschappen** zoekt een

wetenschappelijk medewerker (m/v)

in tijdelijke dienst voor een periode van 4 jaar.

Taak: het verzorgen van hoor- en werkcolleges wiskunde, het behulpzaam zijn bij het oplossen van problemen van wiskundige, statistische en econometrische aard bij het onderzoek van de overige personeelsleden van de faculteit en het verrichten van onderzoek (zo mogelijk ten behoeve van een dissertatie).

Functie-eisen: de gedachten gaan uit naar een afgestudeerde econometrist(e), hoewel bijvoorbeeld ook afgestudeerde wiskundigen met kennis van waarschijnlijkheidsrekening en statistiek en belangstelling voor econometrische en economische toepassingen kunnen reflecteren.

Nadere informatie wordt gaarne verstrekt door drs. W. Boomsma (tel. 020 - 548 46 32 of 02975 - 6 46 05) of drs. K. van den Hoeven (tel. 020 - 548 37 15 of 020 - 43 27 60).

Instemming met de doelstelling van de Vrije Universiteit als christelijke instelling wordt verwacht.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 501-0169, te richten aan de dienst Personeelszaken, postbus 7161, 1007 MC Amsterdam.

De Vrije Universiteit is gelegen aan de
De Boelelaan 1105, Amsterdam-Buitenveldert.

De Nederlandsche Middenstandsbank N.V. is een financiële instelling met circa 8900 medewerkers, die werkzaam zijn bij het hoofdkantoor in

Amsterdam en bij de ruim 450 kantoren in Nederland.

Voor het direktoraat Assurantie vragen wij een

hoofd interne controle

welke direkt aan de directeur van het direktoraat Assurantie rapporteert. Er bestaat een functionele relatie met de Interne Accountantsdienst van het hoofdkantoor.

In grote lijnen bestaan de werkzaamheden uit:

- Beoordeling van de gevolgde procedures en toetsing aan de gegeven voorschriften
- Controle op de bij de bedrijfsafdelingen vastgelegde of verkregen informatie
- Controle op de organische winst- en verliesrekening
- Aanpassing van het interne controlesysteem geënt op het in ontwikkeling zijnde automatiseringssysteem.

Voor een goede functievervulling verwachten wij van belangstellenden:

- Meerjarige ervaring in een soortgelijke functie

- Minimaal een afgeronde SPD-studie of gelijkwaardige opleiding
- Grondige kennis van automatisering
- Leeftijd 30-40 jaar.

Gezien het belang van de functie kan een psychologisch onderzoek deel uitmaken van de selectieprocedure.

Het direktoraat Assurantie is gevestigd in het pand aan de Prinses Irenestraat 39 te Amsterdam Nieuw-Zuid.

Voor nadere functie-informatie kunt u contact opnemen met H. Hirschfeld, telefoon: 020-5432810, privé 035-852476.

Uw schriftelijke sollicitatie kunt u richten aan J. H. Teeuwen, afdeling Personeelszaken Assurantie, Prinses Irenestraat 39, 1077 WV Amsterdam.

NMB
NEDERLANDSCHE MIDDENSTANDBANK